

Розділ 2. ВОЛОДАРКА

ВОЛОДАРСЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА

Пригадуючи Володарську середню школу, в якій я навчався з 1947 по 1952 рік, хотілось би заглянути трішки в історію, зробити невеличкий екскурс, звернувшись до історичних джерел, поцікавитися пройденим нею шляхом. Спом'янути наших учителів. Невтомних, вимогливих, добрих, справедливих. Вони були для нас другими батьками, відкрили і повели у новий світ, тому я завжди вдячний їм.

Наприкінці ХУІІ і початку ХУІІІ століть на Лівобережній і Слобідській Україні в окремих містах і селах діяли початкові школи, де навчалися діти городян, козаків і селян. На Правобережній Україні, що залишилась під владою панської Польщі, куди входила й територія Володарщини, шкіл майже не існувало. Указом цариці Катерини ІІ у 1786 році було затверджено «Статут народних училищ», за яким у повітових містах українських губерній почали відкриватися малі школи з дворічним курсом, а в губернських центрах - головні школи з 5-річним строком навчання. Царський уряд провів у 1804 році реформу шкільної освіти.

Відповідно до реформи встановлювалися такі типи шкіл: парафіяльне училище, повітове училище, гімназія й університет. Парафіяльні школи підпорядковувалися духовному відомству. (Парафія

- окреме село чи кілька сіл, які прикріплені до однієї церкви). На той час - це школи грамоти, однокласні та двокласні. Школи грамоти були з однорічним курсом, однокласні - з дворічним, а двокласні - з п'ятирічним курсом навчання.

Основними предметами, що вивчалися, були: Закон Божий, російська мова, слов'янська мова, історія, арифметика, географія, письмо, церковні співи. За браком шкільних приміщень громада села орендувала для потреб освіти селянські хати. Обладнання шкільного теж не було. Навчалися учні за довгими столами, сиділи на довгих лавках. Усе це виготовляли сільські майстри. Учителями ставали найчастіше дяки або відставні солдати. Розраховувалися з ними в основному натурою: крупами, салом, молокопродуктами, зерном, картоплею. Часто-густо харчували вчителів громадою по черзі.

У 1811 році Володарка стала містечком. Містечком називають різновид поселення меншого за місто, але більшого за село. В сучасній розмовній українській мові містечками називають переважно селища міського типу. Інколи до них відносять просто селища, великі села і маленькі міста.

Після скасування кріпосного права у поширенні початкової освіти на Україні значну роль відігравали земства. Вони були створені на виконання земської реформи 1864 року згідно з «Положенням про губернські і повітові земські установи». З'явилися губернські, повітові земські збори та земські управи. В основу виборчої системи покладено виборні, майнові (цензові) та станові засади.

Виборці ділилися на 3 курії: повітових землевласників, міських виборців і виборних від сільських товариств. Курії - це розряди, на які поділялись виборці за майновим цензом, національністю та іншими ознаками. Право участі у виборах за 1-ю курією мали власники не менш ніж 200 десятин землі (Межевою інструкцією царського уряду 1753 року було визначено розмір десятини, що відповідає сьогодні 1,0925 га). Власники промислових, торговельних підприємств або нерухомого майна - на суму не нижче 15 тис. крб, або з доходом не менше 6 тис. крб на рік, а також уповноважені від землевласників, товариств і установ, що володіли не менше 1/20 цензу 1-ї курії.

Виборцями міської курії вважалися особи, які мали купецькі свідоцтва, власники підприємств або торговельних закладів з річним

обігом не нижче 6 тис. крб, а також власники нерухомої власності на суму від 500 крб (у невеликих містах) до 3 тис. крб (у великих містах). Від виборів, таким чином, були усунуті наймані робітники, дрібна буржуазія, інтелігенція.

Вибори за селянською курією відбувалися за багатоступеневою системою: сільські товариства обирали представників на волосні сходи, ті - виборників, а останні - гласних у повітові земські збори. Губернські гласні обиралися на повітових земських зборах. Система виборів сприяла значній перевазі в земствах поміщиків. Головами губернських і повітових з'їздів були предводителі дворянства.

Земські збори і управи, як установи, не спілкуватися між собою, не мали примусової влади, поліція їм не підпорядковувалася. Їх діяльність контролювалася губернаторами і міністром внутрішніх справ, які мали право припиняти виконання будь-якої постанови земських зборів.

Побоюючись впливу земських установ, уряд уповноважив їх відати лише місцевими господарськими справами: утриманням шляхів сполучення, будівництвом і утриманням шкіл і лікарень, піклуванням про розвиток місцевої торгівлі та промисловості тощо. Земства отримували фінансування за рахунок місцевих зборів. Земська реформа сприяла розширенню місцевої ініціативи, розвитку господарства та культури. Земства відкривали і на свої кошти утримували початкові школи, організовували вчительські курси. Такі школи на території нинішнього Володарського району були відкриті в кінці XIX - на початку XX століть в Гайвороні, Рудому Селі, Косівці, Капустинцях.

У середині 80-х років XIX століття розпочала свою діяльність Володарська двокласна церковнопарафіяльна школа з п'ятирічним курсом, де навчалося близько 100 дітей заможних торговців, ремісників, міщан і селян. Більшість хлопців та дівчат містечка залишались неписьменними. На той час у Володарці проживало майже 5 тисяч чоловік населення, із них понад 4 тисячі були неписьменними.

На початку XX століття царський уряд дозволив відкривати жіночі школи. Така однокласна школа була відкрита і у Володарці, у двох групах якої навчалось менше 40 дівчат. Після її закінчення дівчата за бажанням могли продовжувати здобувати освіту в

наступних класах разом із хлопцями. Жіноча школа у Володарці розташовувалася у приміщенні, в якому в довоєнний і післявоєнний час знаходився райком партії.

У початкових класах освоювали читання, рахування, письмо, Закон Божий. Уроки починались молитвами перед іконами, які були в кожному класі і в коридорах. Щосуботи усі учні з учителями в обов'язковому порядку відвідували вечірнє богослужіння в місцевій церкві.

У старших класах вивчалась російська мова й література, проводилося читання по книзі «Сеятель», в якій були вміщені твори з художньої літератури, оповідання з географії і природознавства, вітчизняної історії та твори з релігійним змістом, описи релігійних свят, життя святих тощо. Вивчалась також арифметика за підручниками, авторами яких були: в молодших класах - Євтушевський, а у старших - Малінін і Буренін, алгебра і геометрія. Крім цього, в цих класах вивчали слов'янську мову по «Часослову» та Євангелією, що спеціально видавалася для учнів. Її сторінки ділилися вертикально пополам. На одній половині текст друкувався російською, а на другій - слов'янською мовами. Обов'язково вивчались церковні співи.

Після революції 1905 року розвиток початкової і середньої освіти відбувався швидшими темпами. Значно збільшилось число земських початкових шкіл. Тоді ж з'являються підручники українською мовою. У 1914-1915 роках у Володарській волості майже у всіх селах відкрилися початкові школи. У малих, таких як Казимирівка (Надросівка), Ожогівка, Біліївка, Петрашівка, Михайлівка - школи грамоти, а в більших - церковнопарафіяльні. У ці роки у школах Володарки навчалось майже 200 учнів.

У березні 1920 року I Всеукраїнська нарада з народної освіти затвердила систему народної освіти в УСРР. З 1920-1921 навчального року створено єдиний тип трудової 7-річної школи.

У 1922 році у Володарській школі нараховувалося вже більш ніж 200 учнів, проте окремого повноцінного приміщення не було. Окремі класи все ще розміщувалися в різних помешканнях Володарки. Єдина трудова семирічна школа мала охопити навчанням дітей і підлітків віком від 8 до 15 років.

1924 року уряд прийняв постанову про запровадження в республіці загального початкового навчання дітей 8-11 років

протягом найближчих 6-ти років. Зростає кількість учнів і у Володарській семирічці. Охопити навчанням усіх дітей шкільного віку не було можливості, знову ж таки - через відсутність приміщення. До кінця 20-х років вона тіснилася в кількох тісних помешканнях Володарки. Навчання проводилося у дві зміни.

Із середини 1921 року почали активно працювати пункти ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У серпні 1930-го на виконання постанови XVI з'їзду ВКП(б) «Про загальне обов'язкове навчання» Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів СРСР прийняли постанову «Про загальне обов'язкове семирічне навчання в містах і робітничих селищах та 4-річне на селі».

У 1926-1927 роках поряд із господарським приміщенням, що колись належало поміщику, було споруджено сільський Будинок культури, який мешканці села називали театром. У 1929-му розпочалася добудова до колишнього панського господарського корпусу - конюшні другого поверху для школи. Двоповерхове приміщення школи мали ввести в дію у 1931 році. Через сім років до двоповерхового приміщення добудовано коридор, яким з'єднали школу із театром і одержали ще один навчальний корпус на 10 класних кімнат.

У 1934 році Володарська семирічка була реорганізована в середню школу, єдину на весь район. Першим її директором був Семида А.П., а його заступником - Кольодочка П.П. Тоді тут працювали викладач української мови Квашук Марія Карпівна та викладач математики Сорокопуд І. Г.

З вересня 1935 року директором школи був призначений Сліпенчук Т.З., якого через два роки обирають депутатом Верховної Ради УРСР, а ще через рік він обіймає посаду завідуючого Київським обласним відділом народної освіти.

У 1935-1936 навчальному році у Володарській середній школі навчалось 396 учнів. У 1938-1939-му - 470, а в 1940-1941-му - 495 учнів. Близько половини учнів, що навчалися у 8-10-х класах, були з навколишніх сіл. Взимку батьки винаймали для своїх чад квартири. Решту періоду вони діставалися до школи пішки. Як свідчать дані, відвідування учнями школи в ці роки становило більше 90 відсотків.

У кінці 30-х років у школі було створено два навчальних кабінети: фізико-математичний та хіміко-біологічний, обладнані необхідним наочним приладдям. В 1937 році для школи було придбано кіноапаратуру, старі парти замінені новими.

З 1936 по 1941 рік Володарську середню школу закінчили 296 юнаків і дівчат. 17 липня 1941 року Володарка була окупована ворогом. Шкільну бібліотеку знищено. Точилися розмови, що наочні приладдя з фізики та хімії хтось з учителів закопав у землю. Пригадую, коли велись земляні роботи біля правого корпусу школи, було знайдено частину приладів, багато пробірок і посудину з ртуттю.

Приміщення Володарської середньої школи під час окупації, аж до звільнення району, використовувалось як пересильний пункт, звідки молодь насильно відправлялась на роботу до Німеччини. Розташовувалася тут і польова жандармерія.

1 січня 1944 року Володарський район звільнено від німецько-фашистських окупантів. Неймовірно великої шкоди завдали вони господарству, закладам освіти і культури. Хоч шкільні приміщення й збереглися, але обладнання і бібліотека були знищені. Ліва частина школи використовувалася відразу ж після звільнення Володарки під військовий польовий госпіталь.

У кінці січня відкрилися окремі, а з лютого 1944-го - всі класи. Не вистачало парт, столів, класних дощок. Майже не було підручників, зошитів, чорнила. Букварі для першокласників вчителі писали від руки, підручники для старших класів також переписувались. Для письма використовувався обгортковий папір та папір мішків з-під цементу, інших пакувальних матеріалів.

Першим директором школи, починаючи з січня 1944 року, був Андрущенко Андрій Микитович, працював він недовго, бо ж у березні був призваний у діючу армію. На його місце призначили вчительку Бачинську Р.Т Через кілька місяців вона трагічно загинула в автокатастрофі під час поїздки в Київ за партами. Деякий час обов'язки директора виконував Тарнавський Леонід Мусійович, а в лютому-березні 1945 року - викладач військової підготовки Данчук Сергій Дармідонтович.

Сергій Дармідонтович навчав і мене. Він був вимогливим, справедливим і добрим викладачем. Напевне, всі хлопці школи бажали бути схожими на нього. Він майстерно виконував складні

вправи на перекладині, брусах. Був фізично міцним, влучно стріляв. Умів неперевершено подати команди для виконання вправ під час фізичної зарядки, як і доповісти директору, що учні школи вишикувані для проведення заходів. Завжди у військовій формі, акуратний, підтягнутий, він дійсно був зразковим викладачем військової підготовки. Данчук доручав окремим із нас самостійно проводити перед початком уроків фізичну зарядку в групах молодших класів. Був переконаний і впевнений, що ми це будемо робити добросовісно, тому майже ніколи не перевіряв, як ми проводили заняття.

Навесні 1945 року директором призначили Калашнікова С.М., а вже через кілька місяців, у серпні - Глобця Дмитра Никифоровича, який обіймав цю посаду впродовж 7-ми років. При ньому я почав навчатися у п'ятому класі. Директором він був вимогливим, суворим, як на мене, аж занадто. Обличчя - воскового відтінку, з глибоко посадженими темними очима. Посмішка на його обличчі була відсутня. Пригадую, якось мене, Петра Гуліка та Володимира Бондаренка він запросив до свого кабінету. Ми так захопилися штовханиною у коридорі біля спортивної зали, що не помітили директора й мало не зіштовхнули його. Розмова була неприємною, грубою, не батьківською, я це запам'ятав. Глобець дуже рано вставав, ретельно перевіряв сад, город, територію, прилеглу до школи, яка була великою. Це пам'ятаю тому, що учні старших класів охороняли сад, коли достигали фрукти. Я не раз брав у цьому участь. При ньому впорядковували територію школи, спортивні майданчики. Дисципліна у школі була зразковою. Його, мені здавалося, боялися не тільки учні, а й вчителі. Коли я прийшов у школу 1 вересня 1952 року в десятий клас, Глобця вже не було. Говорили, що він уночі із сім'єю виїхав, точніше втік, через те, що виявили його причетність до співпраці з окупантами та що мав нібито підроблені документи про освіту. Багато різних чуток розповсюджувалося на цю тему. Вони прокотилися по району громом серед ясного неба. Подальша його доля мені невідома.

З кінця серпня 1952 року директором школи призначили Федорченка Павла Кіндратовича, який раніше завідував районним відділом народної освіти. Заступниками працювали Якуба Василь Якович - відповідав за старші класи, тобто п'яті-десяті, та Гошук

Меланія Семенівна, яка опікувалася першими-четвертими класами.

Кількість учнів у школі зростала. Якщо у 1945 році в 19 класах-комплектах було 525 учнів, то в 1946-му в 21 класі - 644, в 1947-му в 23 класах - 906, в 1952-му в 26 класах - 924, а в 1953 році, коли я навчався у десятому, в 25 класах нараховувалося 959 учнів.

У ці роки на район було лише 3 середніх школи. У Володарській навчалися учні не тільки з Володарки, але й із багатьох довколишніх сіл, а також із сусіднього Тетіївського району. У нашому класі навчалися учні з Гайворона, Рудого Села, Завадівки, Березни, Логвина, Михайлівки, Таргана, Надросівки, Рачок, Брідка. Школа тоді працювала в дві зміни, а з 1947 року - в три. В цей час відкрилась вечірня школа сільської молоді для дорослих. Слід зазначити, що вечірньої пори навчальний заклад освітлювався гасовими лампами - по 3-4 на клас. А всього їх використовувалося більше 120.

З 1947 року почав працювати шкільний інтернат на 25, а пізніше, вже коли я навчався у дев'ятому класі, на 50 учнів. Інтернат займав дві класні кімнати в корпусі, де колись знаходився театр. Там - на першому поверсі - облаштувалися вчительська, кабінет директора, бібліотека, зала для занять гуртків і спортзал. Вихід на вулицю через малоосвітлений коридор був із тильної сторони від спортивної зали. У цьому корпусі і проживав директор школи. У восьмому класі я навчався на другому поверсі цього корпусу.

Навчання учнів у 8-10 класах тривалий час було платним - 300 карбованців на рік. Від плати звільнялись лише діти-сироти, а на 50% - напівсироти.

Педагогічний колектив школи - це в середньому 37-42 вчителі. Особливо було помітно - і ми, учні, це відчували і бачили, - як у післявоєнних складних і важких умовах, коли не було достатньої кількості підручників, зошитів, письмових приладь, наочних посібників, методичної літератури, самовіддано працювали вчителі, аби дати нам глибокі й міцні знання. У період, коли я навчався у дев'ятому й десятому класах, Дяченко Валентина Генріхівна була нагороджена за сумлінну працю орденом Трудового Червоного Прапора, а вчителі Чуйко Юлія Яківна, Гошук Меланія Семенівна, Данчук Сергій Дармідонтович, Котелянець Петро Якович, Квашук Марія Карпівна отримали звання «Відмінник народної освіти». Пригадую, було це взимку, не так і тепло в класі, на урок російської мови Валентина Генріхівна прийшла в темно-вишневій в'язаній

кофті. Було помітно орден, який прикривала кофта, і кожен хотів, звичайно ж, його побачити. Вона це помітила, зрозуміла нашу вже не дитячу допитливість і показала орден, розповіла про нагороду.

Ось такий іще факт. На кінець 1951-1952 навчального року в школі навчалось 906 учнів. Переведено в наступні класи 857, залишено на другий рік 51 учень, що становило 95% успішності. Більше половини другорічників припадало на 5-7 класи. Майже повну успішність забезпечували 8-10 класи. Це пояснюється як платою за навчання - з одного боку, а з другого - учні цих класів відзначались старанністю, бо по закінченню середньої школи з добрими оцінками можна було сподіватися на вступ до вищих і середньоспеціальних навчальних закладів. Людей із середньою освітою в районі було мало. Хто мав таку, порівняно легко влаштувався на роботу в установи чи організації як у райцентрі, так і в селах. У 10-х класах незадовільних оцінок практично не було. Якщо й траплялися поодинокі випадки, коли «засвітилася» двійка, то той, хто її «схопив», старався виправитися на наступному уроці. Просили вчителя, щоб дозволив, як кажуть, «реабілітуватися».

Ми брали активну участь в громадсько-корисній роботі школи і колгоспу, допомагали у збиранні овочів, очищали зерно на токах. Впорядковували шкільну садибу. Обробляли та охороняли сад, шкільний город, на якому вирощувались овочі. Школа мала майже 7 гектарів угідь, із них близько 5 гектарів - під садом. Город і сад прилягали до школи. Весною 1953 року разом із класними керівниками та іншими вчителями ми, учні обох десятих класів, обновили сад молодими саджанцями яблунь, чимало дерев з'явилося побіля річки, понад парканом, який відділяв подвір'я школи від земельної ділянки. Кожен із нас доглядав за своїм деревцем. Якийсь час на стовбурцях дерев висіли бирочки з прізвищами, хто посадив і доглядає за деревцем, бігали поливати висаджене і під час перерви.

У 1950 році були введені золоті і срібні медалі «За відмінне навчання і зразкову поведінку». Першими медалістами того року стали випускники 10 класу Нечипоренко Ніна, нагороджена золотою медаллю, і Дяченко Текля із села Березна, нагороджена срібною медаллю. У наступні роки із золотою медаллю закінчили школу Захарченко Зіна, Щербина Юрій, а Василенко Валентина, Яковенко Нінель, Білоусов Костянтин, Назарчук Арнольд одержали срібні медалі. Коли золоту медаль отримав Щербина Юрій, тоді я вперше

побачив і потримав її у своїх руках. Зі срібними медалями закінчили школу у 1953 році, з нашого 15-го випуску, - Дяченко Станіслав, Карайкоза Неля, Муковоз Раїса.

*Директор школи
ФЕДОРЧЕНКО П.К.*

*Завуч школи
ЯКУБА В.Я.*

*МИХАЙЛОВСЬКА
Ніна Порфирівна,
класний керівник 10-А.*

*ДЯЧЕНКО
Валентина Генріхівна,
класний керівник 10-Б.*

*ЧУЙКО Ю.Ф.,
вчителька української
мови і літератури.*

*БУЗИНА В.П.,
вчителька
хімії.*

зої

Першого вересня 1947 року я пішов до п'ятого класу Володарської середньої школи. Нова обстановка, нові друзі, нові враження, нові вчителі, нові вимоги. Нове все. До школи ходити було недалеко - близько трьох кілометрів. Потрапив до 5-Б класу. Класним керівником тоді була Марія Карпівна Квашук, вчителька української мови і літератури. Марія Карпівна належала до тієї старої, якщо можна так сказати, когорти вчителів, які були такими з великої-великої літери. Вона розбудила в нас щире бажання любити українську мову і літературу, любити свій рідний край. Вона виховувала нас у дусі поваги, співчуття, взаємовиручки. Те, що інколи неприємне траплялося в класі, - знали тільки ми, його учні. Необхідні для самоорганізації рішення приймала рада класу, яку

Наш 6-Б. Перший ряд: Катя Хоменко, Женья Аврамчук, Валя Камінська, Юзеф Камінський. Другий ряд: Марія Змісєць, Галя Гулік, (?...), Марія Карпівна Квашук, Марія Сироветник, Валя Параца, Галя Мазорчук, Павло Параца. Третій ряд: Петро Гулік, Анатолій Тимченко, (?...), Володимир Бондаренко, Віктор Закс, Василь Панчук, Кузьма Коломісць. Верхній ряд: Василь Мазуренко, Олександр Климов, Паламарчук, Віктор Короленко.

Кузьма Коломієць - наш староста. Я був членом тієї ради. Кузьма був старший за мене років на три, а то й більше. Високий, міцний, з невеликим білоконопляним чубом, у напіввійськового одязі. Сам він учився добре і цього вимагав від однокласників. Авторитет мав бездоганий. Слово Кузьми було для нас законом. Допущені окремими учнями проступки розглядалися на засіданні ради. Марія Карпівна доручала розв'язання майже всіх необхідних питань з життя колективу на раді. Рішення нами приймалося самостійно. Засідання відвідувала рідко. Повноту влади доручала Кузьмі. Хто чимось завинив, згоден був звітувати перед ким завгодно, нести найсуворіше покарання, аби не потрапити на засідання ради. То була дійсно товариська вимогливість. Вимогливість від товаришів, рівних тобі. Вона виховала в нас почуття справжньої дружби, здорового колективізму. Жоден клас, крім нашого, не міг цим похвалитися.

Ось фото, зроблене взимку, багато учнів знаходилося у дворі школи, не встигли всіх зізвати. На жаль, не всіх пам'ятаю. Напевне, мало з ними спілкувався. І вже після закінчення сьомого класу, коли багато наших однокласників пішли вчитися далі чи влаштувалися на роботу, чи залишилися у школі, перейшовши у восьмий клас, а їх було три, - дружба продовжувалася, незалежно, до якого класу ми були зараховані. Після 7-Б я навчався у 8-В. Клас організували з тих, хто прибув з інших шкіл району: Анатолій і Антоніна Хіменки - з Михайлівки, Анатолій Токаренко - з Гайворона, Дідик - із Завадівки. Віктор Остапець - з Березни, раніше він навчався в училищі цивільної авіації в Києві. У клас приніс свої поведки, переважно нездорові. Хоч від природи був талановитим. Твори писав завжди на вільну тему. Багато читав, умів цікаво і захоплююче розповідати про різні випадки. Особливо на перших порах, на перервах, коли всі слухали про його пригоди. Міг складаним ножиком розрізати собі руку, проколоти її голкою, демонструючи, який він сміливий, та допускав інші дурниці. Талантом він своїм як слід не розпорядився. Людина падає не тому, що безсила, а тому, що переоцінює свої сили. Так сталося і з Віктором. У дев'ятому класі його виключили зі школи за хуліганство. Десять класів він закінчив у Гайворонській середній школі, на рік пізніше від нас, разом із моєю майбутньою дружиною. Залишився у селі Березна, перебивався на різних роботах.

У восьмому класі я дружив із хлопцями-однокласниками з Володарки - Петром Гуліком, Василем Мазуренком, Віктором Короленком, Володимиром Бондаренком. Віктор Короленко грав на гармошці. Ми часто збиралися у нього дома. Влітку, на вихідні, були всі на Росі в улюбленому місці відпочинку, що неподалік Будинку культури. На високому крутому березі, де стрункі високі тополі з сухим гіллям від низу і розлогі осоки, загорали на спекотному сонці, стрибали з осокорів у глибоководдя Росі. Тут був необлаштований, але визнаний мешканцями селища пляж, де частина високого берега переходила у невелику полого долину.

Річка була широка, повновода. Коли відкрити, занурившись у воду, очі, що ми й робили, було видно дно, як над ним плавають рибки і повзають раки. Час згладжує, стирає з пам'яті багато чого. Залишилися приємні споми́ни. Як давно все це було.

Пригадую, в шостому класі я був у складі редколегії класної стінгазети «Піонер». Можливо, й редактором, не пам'ятаю. Марія Карпівна вручила мені великий аркуш паперу і попросила намалювати заголовок до стіннівки.

Наближалось свято Жовтневої революції. Я постарався, намалював: «ПІОНЕР», піонерська організація 6-Б класу Над заголовком працював довго і старанно. Масивні квадратні літери в два кольори - основний блакитний, а відтінок жовтий. Кольори моря і сонця - таким я бачив заголовок. Кращого, як здалося, раніше не робив. І як був здивований, коли Марія Карпівна наказала, щоб я негайно переробив заголовок, а цей порвав і викинув - бо там кольори петлюрівського прапора. І щоб більше такими кольорами не смів малювати. Що Петлюра тоді був не «наш», а ворог, я затамив. А от, що кольори були не «наші», ворожі - цього не знав. Намалював на свій смак, вважаючи, що й справді красиво.

Заголовок переробив легко. Жовтий колір перекрив червоним, і все вийшло так, як було потрібно. Але в дитячій пам'яті той випадок залишився надовго, на все життя - ще в 1949 році намалював заголовок до стінної газети класу кольорами прапора незалежної України.

Сьомий клас закінчив непогано, без трійок, мав намір навчатися у восьмому. Правда, на той час можна було підпасти під будь-який вплив.

На фото учні 7-Б класу. У третьому ряду стоїть, крайній праворуч, автор. (У другому – сидить крайній, ліворуч – Петро Васильович Бомбандьоров. По закінченню школи довгий час працював у районі першим секретарем райкому комсомолу, головою Володарського райвиконкому).

Олександр Котовський, з котрим закінчив чотири класи, вже працював кіномеханіком у Надросівці, Таргані та інших селах. Кіноустановка - пересувна. Потрібно було кінною упряжкою перевозити апаратуру і ящики з кіноплівкою з одного села в інше. Кіноустановка працювала від двигуна, який виробляв електроенергію. Вивішувалася примітивна реклама на спеціально виготовленому цупкому кольоровому папері, де повідомлялося про назву фільму і час його демонстрування. Ввечері продавали білети. Усе це робив кіномеханік і його помічник.

Олександр пройшов короткотермінову підготовку, дещо розумівся в цій справі. Одного дня він запросив допомогти йому демонструвати фільм у Таргані. Мені сподобалась така робота, кілька днів провів у нього в підручних, виникло бажання стати кіномеханіком. Уже допитувався, як це можна здійснити. Та завадило сіно. Настала пора його заготівлі. А роботи було тижнів на три, якщо не більше. Разом із батьком, а окремі дні і сам, працював у поті чола. Потрібно накосити, пересушити, перевезти у двір, скласти його на горища хати і хліва. Поки це встигли зробити, - та ще допомагав,

точніше заважав, Василь, - втратилося бажання бути кіномеханіком. Подався до восьмого класу, аби вчитися й одночасно бути актором у новому фільмі про шкільне життя, з розписаною афішею-розкладом уроків наперед на цілий тиждень погодино.

З шостого по восьмий клас я був активним учасником шкільного театру. Актор. Брав участь майже у всіх постановках. Виконував багато різних ролей. Чому саме мене запримітила Валентина Генріхівна Дяченко - вчителька російської мови і літератури, котра керувала гуртком? Чи у мене щось краще виходило, чи, може, ніхто не бажав, а я не міг відмовитися, - уже тепер не можу пригадати.

Не знаю, яку оцінку давали моїй акторській діяльності однокласники, товариші. На цю тему навіть не було ніяких розмов, ніхто не критикував, не хвалив, не насміхався. Усі, напевне, вважали, що так і повинно бути, комусь же потрібно виступати на сцені шкільного театру. Співати я не мав хисту, як і до цього часу, а таки ж танцював. По-нашому, по-народному, по-українськи. Бальним танцям нас навчала Валентина Генріхівна. А про сьогоднішні уявити було неможливо.

У сьомому класі мені доручили виконувати роль в загальношкільному новорічному святі - Діда Мороза. У тітки Олени був довгий чорний кожух із білою вовною, вона мені його й дала для цієї ролі. Я навірізав із білого паперу зірок, прикріпив їх на кожух здертим із вишень клеєм. Вбрання для Діда Мороза на той час було коштовним. Борода - з конопляного клоччя, довга, пишна, біла. Мати довго вичісувала її спеціальним гребінцем. Такого Діда Мороза в школі ще не бачили. Я говорив те, що мені написала класний керівник Марія Карпівна. За виконання ролі отримав подарунок. Серед однокласників було чимало таких, хто визнав мій успіх на шкільній арені.

Радісний повернувся додому, похвалився батькам своїми досягненнями. Бороду, звичайно, повернув матері. Та радість закінчилася вранці, коли почав знімати зірки з кожуха. Вони так приклеїлися, що їх не можна було відірвати. Майже день разом із мамою відмочували ті зірки теплою водою. Кожух був зіпсований, а настрої ще більше. З опущеною головою відносив головний атрибут казкового героя, було соромно. Довго відчував ту провину. Правда,

тоді тітка Олена нічого не сказала, особливо не придивлялася, ніколи не нагадувала.

Ще у дев'ятому класі вчитав у якійсь газеті оголошення, і з'явилася мрія поступити до Ленінградського інституту кінематографії - стати кінооператором, знімати фільми. Не актором, а знімати. В акторській справі я був обізнаний, по сцені ходити вже вмів, говорив те, що завчив, а коли забував, підказували. Тому виникло бажання самому творити, і не якісь там невеличкі постановки, ще й на шкільній сцені, а фільми. Було одне тільки прагнення - оволодіти фахом оператора, хоч і не мав про це ані щонайменшої уяви. Чому я цього бажав, сам собі не міг пояснити. Напевне, однією із причин, чи не найголовнішою, окрім бажання, було те, що екзамени там були з історії, російської мови і фізики. Там, де потрібно було здавати іспити з іноземної мови, того оголошення я недочитував. Чомусь незлюбив я німецької, тому і не знав. Правда, оцінку мав непогану - четвірку. Мабуть, був самокритичний, розумів, що і ця оцінка не відповідала моїм знанням.

Про свої наміри розповів Василю Яковичу Якубі - нашому вчителю фізики, фронтовику, майору, добрих епітетів на його адресу важко перерахувати. Які у нас були вчителі!.. Золоті. Хтось із великих говорив, що усюди цінність школи дорівнює цінності її учителів. Василь Якович мене поважав, я часто на класній дошці крейдою малював схеми, рисунки приладів із підручника, був членом гуртка по фізиці, допомагав наводити порядок у кабінеті, мав із його предмета п'ятірки.

Василь Якович, на моє здивування, повів розмову про те, що я не підготовлений до вступу в такий вуз. Ми сиділи напроти один одного і він спокійно, немов батько при доброму настрої, бесідував зі мною. Я не міг зрозуміти, чому не підготовлений. Фізику, вважав, знаю добре, російську мову й історію також непогано. Ще попереду рік, є час для підготовки до вступу. Він довго мені розповідав про те, що там великий конкурс, що до цього вузу приймають переважно дітей акторів, що потрібно подавати творчі роботи, про які я й гадки не мав, що це таке, і багато про що інше, почасти незрозуміле.

Авторитет Василя Яковича для мене був неперевершеним. Після тієї розмови бажання поступати відпало. Нікому більше про це не говорив. Чи соромно було з кимось іще поділитися своїми мріями,

чи втратив інтерес до них, власне, мовчав про ту розмову та її наслідки. Забігаючи наперед, зізнаюся, що протягом довгого часу мене не залишала та дитяча мрія, хотілося щось зробити, і те «щось» - відзняти бодай який-небудь фільм.

Більш ніж через півтора десятка років після тієї розмови в кабінеті фізики до мого 35-річчя, коли я працював уже головою Липоводолинського райвиконкому і відпочивав із дружиною на березі Чорного моря у санаторії імені Чкалова в Одесі, дружина, на моє неодноразове прохання, на заощаджені мною на це кошти, подарувала мені кінокамеру «Кварц». Ще й замовила у майстерні вигравіруваний напис - кому, коли і від кого. Для тих часів це був «царський подарунок», нарешті здійснилася моя мрія. Не знаю, з чим такий подарунок можна порівняти сьогодні. Ні, не такий уже й коштовний, але унікальний, престижний, довгоочікуваний і бажаний. У районі кінокамери не було ні в кого. У Липовій Долині Іван Корнющенко - редактор районної газети, поет, письменник, художник і загалом талановита людина - на моє прохання написав сценарій до фільму про життя району. Загорівся бажанням зробити художньо-документальний фільм. Матеріалу більш ніж достатньо.

Такі були наміри, не прості, як здавалося. Але бюро, пленуми, виконкоми, сесії, семінари, наради, комісії, плани, перевірки, підсумки, п'ятирічки і ще багато-багато чого, що вимагало чимало днів і ночей напруженої, відповідальної, постійної, нескінченної роботи - забирали час, і його для фільму не залишалося. Так і не здійснилася, вже вдруге, моя мрія про фільм. Правда, відзняв плівки декілька сот метрів. Тоді були всі умови для такого заняття. Кіноплівка відносно дешева, виробляв її наш Шосткинський завод «Свема». Там її й проявляли за помірну плату. Придбав кінопроектор, екран, зробив пристрій для озвучування, демонстрував відзняте. Але так швидко все змінилося у цій галузі, що тепер я можу все те демонструвати як рідкісні прилади минулого століття, вже музейні.

Тож продовжуючи спомин про Володарську середню школу, пригадую, як непомітно минуло п'ять років. П'ять свіжомолодих весен, п'ять завжди довгоочікуваних розкутопривабливих, омріяних літ, п'ять задумливорізнобарвних осеней і п'ять зим, неповторних своєрідною білосніжною красою, холодних, з віхолою і вдень, і вночі.

Останній навчальний рік. Переступаю поріг десятого класу. Пролетіло тепле, яскраве, різнобарвне, неповторне літо. Спелелись у минувщину червень, липень, серпень, пролетів світлою і легкою блискавкою незворотний час. Останнє учнівське літо залишилося вже у спогадах. А наступного - відкриється дорога у майбутнє, в незнане і незвідане. Ще високе чисте небо, ще тепла прозора вода у Росі, досягають у садах фрукти, ще дерева насичені переважно зеленими кольорами. Лише клен ледь помітно жовтіє, приваблює своєю позолотою, яка пробивається у смарагдових напівтонах.

Вересень. Вчувається свіжий, неповторний солодко-терпкий запах осені. Пташині голоси вже не так дзвінкі, як раніше. Листя каштанів, яких так багато на шкільному подвір'ї, покритися світлою іржавістю. Сонце лоскотить променями, променіють чорнобривці, якими обсаджена школа і вся територія - аж понад штахетним парканом, вибіленим вапном. Школа споглядає на нас великими свіжовимитими вікнами, приваблює свіжовикрашеними класами. Уже кілька днів як пролунав знайомий малиновий голос старого надщербленого шкільного дзвоника. Десятий клас. Звиклися. Здружилися упродовж минулого навчального року. З трьох восьмих класів створено два дев'ятих. Залишилося і два десятих. Класи за кількістю учнів великі, більш ніж сорок учнів у кожному. Ще не відчуваємо, що невдовзі випускний вечір. Ще не замислюємося, що будемо робити по закінченню школи. Принаймні я не думав, точніше думав, та не міг визначитися у тому широкому, глибокому, невивченому і незнайомому морі професій. Ще не усвідомлював і до кінця не розумів складнощів майбутнього, був переконаний, самовпевнений, що майбутнє залежить саме від мене. Проте знав, що з долею навіть боги не змагаються. Але чомусь так вважав: навіщо йти вгору, якщо майбутнє не за горами. Це були роки юності, а юність змінює свої смаки через палкість почуттів.

Перше кохання. Світле, чисте, яскраве. Тоді не усвідомлював, що перше кохання залишає не тільки приємні, але й сумні спогади. І ніколи, протягом усього життя, не забудеш про почуття, котре розбудило свідомість, заповонило серце і думки.

Минув тиждень занять. Понеділок. Навчалися у другу зміну. Я поспішав до школи. Вийшов за село. Прошкував ліворуч знайомої дороги, яка пролягала через ліс аж до Володарки, якою міг би пройти

із заплученими очима. Молоді, невисокі, різнорослі, густо посажені сосни ніби віталися зі мною своїм темно-зеленим гіллям, омитим рясним, ще з ночі, дощем. Повітря наповнене теплим і терпким ароматом живиці. Височить над головою блакитне небо. Від сонця тінь від моєї постаті, і вона передавала всі мої рухи, незмінно маячила праворуч. На піщаній дорозі неглибокими рівчаками залишився слід від дощу. Сосни залишилися позаду, і я вже прямую серед високих, гіллястих дубів і лип натоптаною поміж дерев стежкою, обминаючи калюжі, куди майже не проникають сонячні промені. Вийшов на галявину до молодих берізок, висаджених декілька років на місці старих дерев. На рижо-зеленому килимі трави жовтогарячим багаттям догорали останні осінні квіти. Берізки переодягалися у легкі, ледь помітні, прозорі зелено-жовтуваті сукні. Піднявся на пагорб, порослий молодняком тонковисокого граба. Далі, ліворуч, будівлі майстерень МТС. Під лісом стояли комбайни та інша техніка. Праворуч - автоколону. Там працюють дядько Петро і дід Софрон. Минув повз високий дерев'яний зі старих дощок паркан, яким була обнесена територія МТС, і вийшов на міст, довгий, темно-сірий, із дерева. Місцями на ньому були помітні свіжоприбиті дошки. Сонце срібло-золотими променями відбивається від прозорої Росі. У воді віддзеркалюються великі трикутники кригорізів, що заклали впродовж моста рівним довгим рядом, немов вигрівалися на сонці, набиралися сили до наступної повені. Зупинився. Задивився на прозору воду річки. Майже завжди, проходячи через міст, робив це. Маленькі рибки кружляли невеликими зграйками, метушилися. Кинув кусочок черствого хліба - для цього він завжди знаходився у кишені штанів. Рибки миттю збіглися на поживу. Цікаво спостерігати, як виривали той кусочок одна у одної, доки не підпливла величенька краснопірка і розіграла малечу, відібравши поживу. На піщаному дні, повільно переставляючи свої лінійні клешні і каламутячи воду, пересувалися темно-коричневі раки. Любив за всім цим спостерігати, та часу завжди було обмаль. За мостом - бруківка по високій греблі, що простяглась дугою і вела до центру селища. Дорога густо обсаджена вербами. Верби, старі, великі й розлогі, нахилили своє сіро-зелене вологе гілля до греблі. Ці дерева створювали постійно тінь і на дорозі, і на стежці, натоптаній нижче греблі, якою за сухої погоди часто

поспішав до школи. До неї - недалеко, трохи більше півкілометра. Цього дня, за графіком, маю проводити перед початком уроків фіззарядку з п'ятими та шостими класами. Забіг до свого класу, поклав під парту книги. Раїси ще не було - її парта перед моєю. Попереду, напроти мене, сиділа Г алина Цимбалюк, а Раїса - праворуч від Галини. Вона завжди приходила незадовго до початку уроків. Мені це не подобалось.

У класі зібралося багато учнів, які чекали дзвінка на фіззарядку. Переговорив із Василем Мазуренком, який також сьогодні проводить заняття і теж поспішав. Анатолій Хіменко щось списував із зшитка Нелі Карайкози. Галина Цимбалюк копошилася біля парти, упорядковувала, як завжди, зшитки та книги. За слідуючою партою Микола Козловський уважно читав фізику. Він працював над собою наполегливо ще з дев'ятого класу.

Фото на згадку. Хлопці 10-А класу.

На передньому плані: зліва направо – В.Яцук, В.Лемешко; сидять – Ю.Камінський, В.Гудзь, Л.Марчук, Н.П.Михайловська, класний керівник, А.Андрущенко, М.Задояний, В.Короленко; стоять – В.Мазуренко, А.Хіменко, М.Козловський, О.Климов, В.Дідич, М.Щур, А.Тимченко, А.Ткаченко, П.Гулік; верхній ряд – В.Ткачук, А.Іцук, В.Харченко, А. Шуст.

Настирливо вивчав предмети, які необхідно буде здавати при вступі до вузу. Мріяв стати автомобілістом. З книгою у руках, час від часу прикриваючи нею обличчя, ходила проходом між стіною і партами, повторюючи вивчене, Валя Омельченко - старанна, серйозна, завжди підготовлена з будь-якого предмета. Біля відчиненого вікна про щось весело розмовляють з Валею Череведовою дівчата. Ще одна група біля дошки слухає гомінку, принципову, але й вередливу Нелю Карайкозу, яка пояснювала теорему з геометрії.

Забігла Раїса Муковоз, за нею Г аля Радзивіл - шкільна надійна подруга, сусідка по вулиці. Раїса, швидкою, притаманною тільки їй одній у класі ходою, підійшла і поклала портфель на парту, зиркнула з-під лоба своїм пронизливим допитливим поглядом, зашарілася.

- Привіт, - озвалася тихо, немов виправдовувалася, що прийшла пізно.

- Привіт, - відповів.

Вчора була перша неділя у цьому навчальному році. Після кіно, яке «крутили» ще на літньому майданчику, всі наші однокласники, за традицією, гуртом пройшлися центральною вулицею селища, а там розійшлися. Раїса і Галина, обравши знайомий нам напрямок, зупинилися біля будинку Раїси. Г алина побігла додому, адже мешкала майже напроти, через дорогу. А ми залишилися вдвох. Раїса обережно відчинила сінешні двері, зайшли всередину. Стояли і тихо розмовляли у сінях невеликої хати, де проживала Раїса з батьками, дідом, меншими сестрою і братом. Її мати знала про наші відносини, напевне, більш ніж інші члени сім'ї - я бував не раз у них удома. Вона працювала вчителем молодших класів, а потім у шкільній бібліотеці. І я соромився частіше приходити за книгами, тож коли заходив, то набирив багато.

Над селищем висіли великі важкі темно-сірі дощові хмари. Скрипнули хатні двері: сигнал матері, що треба вже спати. Завжди за таких випадків у закоханих час швидкоплинний. Ми попрощалися так, немов розлучаємось бозна на скільки. І я не пішов, а побіг, сподіваючись, що дощ не наздожене. Та він усе-таки мене прихопив, коли я добіг до лісу. Безжалісно поливав не так уже й холодною водою, але лив - як із відра, немов за провинку. Та коли з лісу вийшов у село, поспішати не було рації. Дощ повільно вщух, обігнав мене і

темною стіною посунув через село десь на Тарган. Намок так, що рубця не було сухого.

Покотилося круглим, великим, а водночас легким клубком шкільне життя, намотуючи на себе все, що траплялося на його шляху. І неповторні молоді й щасливі шкільні будні, і швидкоплинний час постійно його скорочував, щогодинно наближаючи до випускних екзаменів.

Фото на згадку. Наш 10-А клас.

На передньому плані, зліва направо: Василь Гудзь, Арік Андрущенко, Микола Козловський, Юзеф Камінський, Василь Харченко, Володимир Короленко; сидять: Галина Пірецька, Галина Радзівіл, Раїса Муковоз, Євгенія Надводнюк, Марія Романенко, Валентина Генріхівна Дяченко – керівник 10-Б класу, Ніна Яцук, Ніна Порфирівна Михайловська – класний керівник 10-А, Марія Самарай, Галина Цимбалюк, Нінель Карайкоза, (прізвища не пам'ятаю, поступила на навчання у десятому класі, і нехай вибачить мене, звали її чомусь Афродітою); стоять: Володимир Яцук, Микола Щур, Леонід Марчук, Анатолій Хіменко, Василь Мазуренко, Володимир Дідич, Олександр Климов, Анатолій Шуст, Володимир Ткачук, Михайло Задояний, Анатолій Іщук, Анатолій Ткаченко, Володимир Лемешко; верхній ряд: Ганна Бойко, Лідія Мельник, Надія Тимченко, Ольга Пасічник (10-Б), Валентина Заболотня, Л. Ніколенко, Валентина Омельченко, Марія Задояна, Антоніна Хіменко.

Тоді ми не усвідомлювали, якими ми були справді щасливими. Це мимоволі чомусь хочеться повторювати і повторювати, щоб на якусь мить відчувти тепло щасливого буття тих далеких днів.

...Довгожданий випускний. Пам'ятний, радісний, незабутній і одночасно сумний. Урочистості. Вручають атестати зрілості. Виступають класні керівники, вчителі. Поздоровляють і бажають. Не віриться, що це стосується і мене. Вперше обома класами - за святковим столом. А під ранок усім колективом попрямували на міст, величну споруду селища, який перетинає Рось. Стояла світанкова прохолода, з верб капали холодні краплини, потрапляючи на наші схвильовані обличчя. Ми йшли, притулившись одне до одного, ніби прощалися з дитинством. Йшли зустрічати схід сонця, яке ще вчора вважало нас школярами. А сьогодні його промені зігріють нас, уже дорослих, як нам думалося. То був незвичайний вікопомний ранок.

Десять літ усі його чекали. Над Россю стояв ледь помітний світло-сірий туман, а над лісом, від МТС, небо ставало світло-рожевим. Уже було помітно в легкому тумані дерева і будинки на Загребеллі. Наступав ранок, перший ранок, ранок самостійного життя. Я ловив себе подумки, що хочеться ще залишитися у школі, повернутися знову у наш клас, все було б по-іншому, краще і радісніше. Відчував, що так думав не один я. Світало швидко. Промені сонця яскравими списками прорізали небо, продовгуваті білі хмари все чіткіше проглядали із-за лісу. У моєму селі, передчував, сонце - вже засяяло, скоро побачимо його і ми. І ось світило почало повільно підійматися у блакитне небо. Радість. Неперевершена схвильованість, відчуття чогось ще до кінця незрозумілого. Ми вже не школярі...

Спливло багато часу від того пам'ятного ранку - більше шести десятків літ. Звичайно, немало й стерлося у пам'яті. Проте шкільні роки для мене залишаються чимось таким, чого без хвилювання пригадувати не можу. Школа. Ми там навчалися, росли, мужніли, дружили, відпочивали, працювали, змагалися, допомагали один одному, сварилися. Де може бути таке сплетіння безкорисних, теплих, добрих, незабутніх відносин. Школа, на перший погляд, живе у кожного з нас непомітно, та спливає у пам'яті щоразу, коли пригадую дитинство. Деколи хочеться поринути з головою у ту дитячу радість, у ту дитячу безтурботність, де все було дуже просто за будь-яких

обставин. Тому й пригадується вона з сердечним теплом, зігріває споминами про шкільне минуле. Напевне, так вважаю не один я.

Уже по закінченню інституту, коли працював головою колгоспу, часто навідувався до сільської школи у селі Підставки. Зустрічався з її директором Іваном Никифоровичем Сегедою, вчителями. Завжди було багато різних справ, аби до них долучатися. Надавав необхідну допомогу Радив. Прислухався до порад директора школи і вчителів. Не можу тепер збагнути, що на мене вплинуло, коли я без найменших вагань вирішив поступити на факультет природознавства до Сумського державного педагогічного інституту на заочне відділення. Поступив. «Закрив» чотири курси, зарахували частину предметів, які вивчав у сільгоспінституті. Потрібно було пройти практику. Для цього згідно із законом надавалася відпустка. З цим питанням звернувся до Лебединського парткому. Звичайно, назвав причину: необхідно попрацювати у школі, отримати про це документа, така вимога інституту. Секретар парткому, котра відала питаннями ідеології, теж за фахом учитель. (Був період, коли існували керівні партійні органи в районах у статусі парткомів територіальних виробничих управлінь сільського господарства, а не райкоми партії. У період, як кажуть, відлиги Хрущова). Вона мене вислухала і доповіла «першому». Той запросив до себе, але не став вникати у суть справи. Хтось, напевне, зіпсував йому настрої. Йому чомусь здалося, що я поступив таємно в інститут, щоб втекти у школу на достойнішу роботу і залишити відповідальну і аж ніяк нелегку посаду голови колгоспу.

Я не міг навіть припустити, що так станеться. Але докори, хоч і несправедливі, вислухав. Повернувся додому з невтішними результатами. А через півроку отримав довідку, і не з школи, де мав би попрацювати вчителем природознавства, а з інституту, що мене, студента 4 курсу, відраховано з вузу за втрату зв'язків з останнім. За нинішніх часів дехто отримує диплома, не з'являючись до навчального закладу, і те, як зі мною повелися, вважали б абсурдом. А тоді, у 1963 році, я не міг навіть уявити, що можна було взяти довідку просто так або обмежившись проведенням кількох уроків. Так тоді вважали за потрібне вчиняти, таке було розуміння. Прибріхували завжди. Але за тих часів менше. Мені так здається. Через багато-багато років після того випадку, з якоїсь іншої причини,

вже й не пам'ятаю, у своєму записнику серед інших своїх «шедеврів» написав оці рядки:

*Чесні чесно кажуть правду -
Хоч сорочку з себе.
А от брешуть тоді чесні,
Коли це їм треба.*

Років та років сплигло після того пам'ятного випуску. Ой, як багато! А всі випускники залишилися у моїй пам'яті такими, якими були тоді у десятих - «А» і «Б». Лише один раз я був присутній на зустрічі через 20 років по закінченню школи. Тоді ще й впізнавали одне одного. Змінилися мало, проте вже була присутня у зовнішності й поведінці кожного солідність, поважність. Але то були ще молоді роки, які відкривали для кожного дорогу до кращого життя-буття. Попереду на нас чекало багато незробленого і навіть не запланованого.

*Володарка. 1973 рік. Зустріч через 20 років після закінчення школи.
На передньому плані, сидять: Валентина Генріхівна Дяченко –
класний керівник 10-Б, Павло Кіндратович Федорченко – директор
школи, Ольга Кирилівна Лебединець – учитель біології,
Ніна Порфирівна Михайловська – класний керівник 10-А,
Василь Якович Якуба – вчитель фізики. У верхньому ряду
крайній ліворуч автор.*

ТАКИМИ ВОНИ БУЛИ У ДЕСЯТОМУ КЛАСІ

*Райса
Муковоз.*

*Марія
Змівець.*

*Лариса
Федорченко.*

*Валентина
Омельченко.*

*Нінель
Карайкоза.*

*Валентина
Черебедова.*

*Катерина
Хоменко.*

*Галина
Радзевіч.*

*Надія
Тимченко.*

*Галина
Пірецька.*

*Євгенія
Надводнюк.*

*Валентина
Заболотня.*

*Ольга
Пасічник.*

*Галина
Цимбалюк.*

*Марія
Романюк.*

Волкова.

Задояна.

Мельник.

*Галина
Мазорчук.*

*Ганна
Бойко.*

*Євгенія
Аврамчук.*

Н. Ятківська.

*Ольга
Макосед.*

*Людмила
Миколенко.*

Н. Буяновська.

*Ніна
Яцук.*

*Валентина
Параца.*

*Софія
Драчук.*

*Віра
Тишук.*

В. Гудзь.

Ніна Жуковська.

*Валентина
Тимченко.*

*Любов
Колісник.*

Надія Мазуренко.

*Марія
Самарай.*

*Антоніна
Хіменко.*

Такими вони залишилися у моїй пам'яті. Молодими, красивими, заміряними, з ледь помітними посмішками. Із О.Пасічник навчався в Надросівській початковій школі з першого класу. Дружили, бігали вечорами вулицями села, всією шкільною компанією збиралися до клубу. А вже у Володарці навчалися у паралельних класах.

Із К.Хоменко, В. Парацою, М. Змієвець навчався, починаючи з п'ятого класу. Дружили, знаходили спільні інтереси. З рештою - починаючи з восьмого і дев'ятого класів. Незалежно від того, стільки навчалися разом, завжди почувалися єдиним колективом, жили його потребами, інтересами. Клас - немов одна родина. Я дуже рідко відвідував Володарку по закінченню інституту. Робота, яку я любив, взяла мене у свої міцні обійми і не відпускала. Не погоджуюся з тими, хто бравує прислів'ям: мовляв, кого любить робота? Щоб тоді було, коли б усі розчісувалися, як-то кажуть, одним гребінцем. Той крилатий «вираз» придумав, напевне, ледар.

Рідко, на короткий час, навідувався у рідну Надросівку до батьків. Як склалася подальша доля кожного з моїх колишніх однокласників, знаю мало. Розлетілися зі шкільного гніздечка хто куди. Кожен «приземлився» на новому місці - хто ближче, хто подалі, а хто й зовсім далеко від батьківської оселі. У кожного свої турботи.

Пролетіла непомітно не тільки юність, а, можна сказати, і життя. Всі ми постаріли. Раніше, щоб зустрітися, було ніколи, зайняті і роботою, і сім'єю. Відкладали зустрічі на пізніше, сподівалися, що зберемося «наступного літа». А тепер зовсім немає такої можливості - теж із різних причин.

Молоді люди мріють, а похилого віку - згадують. Так і я, коли заходить мова про однокласників, пригадую один випадок. Таке трапляється рідко. Напевне, для цього виникають причини, які й на сьогодні не зрозуміти. Коли бував у Києві, хотілося зустрітися з Раїсою Муковоз: поговорити, пригадати, сказати те, про що не домовилися при останній зустрічі. Не наважувався, відкладав на пізніше. Я проживав тоді у Сумах, працював начальником обласного управління соціального захисту населення. Був у Києві - на навчанні по лінії міністерства. Мешкали з колегами у готелі «Славутич», що на лівому березі Дніпра, а набиралися досвіду в одному з приміщень недалеко від станції «Арсенальна». Від готелю, прогулюючись вулицями столиці, ми добиралися до станції «Лівобережна». В основному - невеликими групами колег, що проживали поруч у номерах, збиралися «курсанти» і виходили з готелю майже одночасно

До закінчення навчання залишилося два дні. Передостанній день - з відчуттям невдоволення, що так швидко промайнув час, що приятельським стосункам кінець. Розмовляючи, підійшли до платформи. Чекаємо. Я стою попереду колег. Зупиняється потяг. Відчиняються двері, і прямо на мене виходить Раїса Муковоз, якої не бачив більше двадцяти років після останньої зустрічі з однокласниками. І після сорока - як закінчив школу. Сорок років як розійшлися різними стежками, пам'ятаючи про наше перше кохання. Від несподіванки на мить розгубилися обое. Обнялися. Дивуються колеги, не можуть второпати, чому це я обіймаю жінку, що вийшла першою з вагона. Нарешті здогадалися, що заважаємо тим, хто виходить і заходить до вагона. Відійшли вбік. Потяг не взяв до уваги, що мені теж потрібно їхати, помчав за своїм графіком. Раїса поспішає на роботу, я - на навчання. Обмінялися короткими запитаннями і такими ж короткими відповідями. Домовилися зустрітися близько вісімнадцятої у сквері біля станції «Арсенальна». Зустрілись, поговорили, пригадали минуле, розповіли одне одному про сім'ї. Раїса поспішає проводити когось із дітей, не було часу довше поспілкуватися. Ось так трапляється у житті.

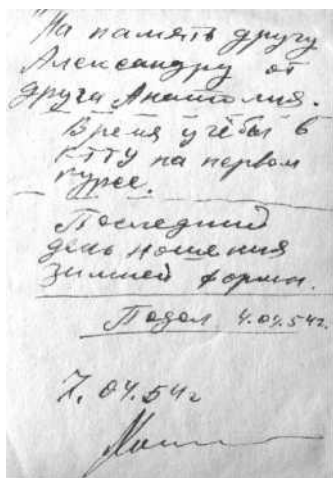
Напевне, не один я такий, кому не вдалося підтримувати тісні зв'язки з шкільними друзями. Чому так - сам собі не можу пояснити. І вже тепер, коли, на жаль, багатьох уже немає, коли минуло майже шістдесят років після закінчення школи, шкодую про це.

У сімейному архіві збереглося багато фото шкільного періоду. Часто, дуже часто, переглядаю їх - виробилась така звичка, така форма відпочинку. І чим далі заглиблюється минуле, тим більша потреба вдивлятися, пригадувати. Спогади - це мрії про минуле. Пригадую ту нашу прекрасну юність. Молодість. Не раз ставив собі запитання: а коли б була можливість її повернути? Як би поступив? Чи гриз би гіркий корінь навчання, щоб потім скуштувати його солодкі плоди? Чи допускав би легковажність, яку допускав, - а допускав часто, - і виправдовував її простою необхідністю? Чи приймав би безвідповідально найвідповідальніші рішення? Чи вибирав би цілі, про які навіть не міг думати, чого вони будуть варті? Г адаю, що коли б повернулась молодість, було б усе так самісінько. На те вона й молодість. Життя хоче, щоб ми беззаперечно слугували своїй долі, і збуджує апетит смаком успіху. А доля? Вона у кожного своя - так, як і успіхи.

20 років після закінчення школи. Перший ряд: сидять – Володимир Лемешко, Анатолій Іщук, Михайло Задояний, Галина Пірецька, Анатолій Хіменко, Анатолій Тишук; стоять – Раїса Климова (дружина автора), В.Ящук, Володимир Ткачук, Лариса Федорченко, Віктор Короленко, Леонід Марчук. Фото автора.

На фото серед однокласників майор Хіменко. А в мене збереглась фотографія від 7 квітня 1954 року, коли він був курсантом Київського танкотехнічного училища.

Переглядаю сторінки альбомів, перекладаю і передивляюся знімки, і оживають у пам'яті давно минулі дні. Багатьох, багатьох уже немає. Та в пам'яті вони залишилися молодими. Такими вони були тоді. Такими близькими і такими далекими.

Олександр Климов.

Анатолій Діденко.

Анатолій Хіменко.

Володимир Шуст.

Василь Мазуренко.

Арій Андрущенко.

Михайло Задояний.

Петро Гулік.

Володимир Ткачук.

*Микола
Козловський.*

*Анатолій
Шуст.*

*Василь
Гудзь.*

*Анатолій
Тишук.*

*Володимир
Лемешко.*

*Микола
Щур.*

*Микола
Ятківський.*

*Василь
Марцінюк.*

*Єдуард
Осмоловський.*

*Леонід
Марчук.*

*Юзеф
Камінський.*

*Станіслав
Дяченко.*

А. Колеса.

*Борис
Ільницький.*

В. Слободянюк.

*Василь
Харченко.*

*Анатолій
Ткаченко.*

*Володимр
Дідич.*

*Петро
Марцінюк.*

*Василь
Панчук.*

*Віктор
Камонський.*

*Анатолій
Токаренко.*

*Володимир
Бондаренко.*

*Віктор
Короленко.*

*Іван
Дорубайло.*

*Дмитро
Михальченко.*

*Анатолій
Тимченко.*

А. Лесик.

*Михайло
Будкевич.*

*Василь
Цимбалюк.*

*Володимир
Яцук.*

*Володимир
Короленко.*

*Микола
Мордатенко.*

Помислами повертаюсь до перших днів після випускного. Пішов до військкомату У військкоматі запропонували поступати до військового училища. Переважна більшість наших хлопців брали направлення для вступу саме в такі училища. Залишався один вихід, як я тоді думав: стати офіцером. На той час це було престижно, почесно, патріотично. У багатьох тоді було бажання стати військовим. Анатолії - Хіменко, Тимченко, Іщук (яке невинне співпадання імен - три Анатолія!), Іван Дорубайло та інші марили про військову службу. І стали такими.

Був післявоєнний період. Мені видали документи для вступу до Харківського військового училища льотчиків. Про інше і думати не хотілося. Тільки - у льотне. У військкоматі я познайомився з

Панасюком Яковом, родом із Рудого Села, він теж брав направлення для вступу до цього училища. Ми домовилися про дату виїзду і місце зустрічі. Наполеглива фізична підготовка. По кілька годин на день займався спортом. Бігав на вигоні, віджимав двопудову гиру. Про гиру окрема розмова. Я привіз її з Київщини на Сумщину - з рідної Надросівки на дачу у Стецьківку - і лежить вона без потреби у сараї. Ніхто тепер такими вправами не займається. 32 кілограми. А я, нехай мене простять хлопці з села Логвин, поцупив її там у лісі і за сім кілометрів приволік додому в Надросівку, коли навчався у восьмому класі. Косив тоді з батьком сіно за Логвином, поверталися удвох додому і я побачив у лісі, недалеко від села, на піщанику гиру. Не втримався від спокуси. Ніс її додому з перервами кілька днів. Тренувався сам. Ні правил, ні понять. Тягав, носив, котив, підіймав. Але вже в дев'ятому рівних мені серед однокласників по підняттю гирі однією рукою не було. Василь Мазуренко, Анатолій Тишук та інші хлопці, які вважалися кращими спортсменами школи, підняти двопудову гиру більше мене, як не старалися, - не могли. Тоді, коли ми вчилися, майже всі хлопці під час перерви збиралися біля перекладки та інших спортивних знарядь. Займалися спортом. Це було звичкою, потребою. Взимку щонеділі - на лижах у лісі. Постійно проходили якісь змагання. Бракувало спортивної форми, але всі займалися спортом. Займалися наполегливо, від душі, із задоволенням. Що характерно: взимку «на лижню» ставали майже усім класом, не тільки хлопці, а й дівчата. Як правило, відпочивали на лісових пагорбах, над Россю.

У кінці липня 1953 року з документами від військкомату я поїхав до столиці. В Києво-Святошинському військкоматі йшов попередній відбір і розподіл претендентів до вступу в училища. Наїхало багато представників, які пропонували (вербували) поступати до інститутів, університетів Києва. А причина в тому, що після війни хлопці обирали переважно військові училища або технічні вузи, а на педагогів, медиків тощо претендували в основному дівчата. Мені неодноразово пропонували поступати до Київського медичного інституту, точніше агітували, малювали райдужну перспективу, обіцяли, що сприятимуть при вступі. Я відмовлявся, мотивуючи тим, що не здам екзамену з іноземної мови. Обіцяли, що і цю проблему буде вирішено. Але я не погодився, бо бачив себе у формі пілота, з офіцерськими погонами. Іншого бути не могло.

Документи наші були у комісії військкомату, викликали нас для проходження мандатної комісії почергово. Спочатку Панасюка. Я чекаю. Хлопців багато. Знайомих, тим більше з нашої школи, не було. І раптом... Не повірив своїм очам, коли побачив серед натовпу молодих людей батька. Поруч із ним - військовий. Батько мене не помітив, прощтовхуючись, я поспішив йому назустріч, передумав усе, що тільки можна. Був переконаний, що щось трапилось надзвичайне. Ми зустрілися. Батько запропонував мені вислухати військового. Це був молодий вродливий капітан у підігнаній до його статури новій формі, при орденах. Я не міг збагнути: чому тут батько? Як він мене знайшов? Для чого? Та все з'ясувалося, коли почав говорити капітан. Він мене переконував, що військова служба дуже складна і важка. Наводив приклади зі свого життя. Говорив розумно, переконливо, спокійно. Розмова виявилася довгою і закінчилася тим, що я вирішив-таки забрати документи і не претендувати на військове училище. Капітан був правий. У цьому переконався значно пізніше, коли довелося тісно поспівпрацювати з військовими, коли менший син став офіцером. Військова служба, і справді, дуже відповідальна і нелегка.

Вдруге мене відмовляють не поступати туди, куди бажаю. Довго вагався. Хтозна, як могла б скластися подальша доля. Пообіцяв батькові забрати документи і, як тільки з'явиться можливість, поїхати в Білу Церкву для вступу до сільськогосподарського інституту на агрофак. Попрощався з батько і капітаном, пішов забирати документи. Зустрівся з Яшею і сказав йому, що поступати облишив, забиратиму документи і їхатиму в Білу Церкву. Він уже пройшов мандатну комісію, а моя доля була ще не вирішена - мандатної не проходив. Зайшов до приймальної комісії і попросив повернути мої документи. Там військові довго, і не досить делікатно, мені роз'яснювали, чим відмова навчатися у військовому училищі може для мене закінчитися. І що комсомолец, і що військовозобов'язаний, і про патріотизм, і про багато чого говорили. Я посилався на складні сімейні обставини, що хворий батько, просив повернути документи. Напевне, переконав - папери віддали. Був вечір 29 липня 1953 року. Те, що необхідне, було у торбі. Передумувати пізно. Усе змінюється, як вітер і хвилі. Годину тому було одне, а тепер... Я стояв, закинувши

торбину за плече, дивився на чисте, голубе, прозоре, нескінченно високе небо. Там зловив поглядом літака - ледь було чути його глухий гул. Довго дивився, аж поки його не стало. Ще постояв трохи серед тих, хто чекав своєї черги до приймальної комісії і, врешті-решт, вирішив добиратися до Білої Церкви. Переночував, точніше перевів ніч, на Київському залізничному вокзалі. Дістався автобусом Білої Церкви наступного дня. І увесь цей час не міг збагнути, чому раптом батько вчинив по-іншому. Він був задоволений, що я надав перевагу військовій службі і раптом... Уже пізніше з'ясувалося: коли я пішов з дому, попрощавшись з батьками і вони залишилися самі, мати почала плакати і переконувати батька, що було б краще, аби я навчався на агронома або вчителя, жив би з ними, а так.

Батько також почав вагатися у своїх переконаннях і погоджувався з матір'ю. Коли я прямував на Володарку, зайшов до діда і баби. Вони плакали, немовби проводжали мене бог знає куди. Зайшов дорогою і до тітки Олени. Та теж була незадоволена моїм вибором, мов, залишаю село, батьків і йду на 25 років служити.

Така тоді була уява дорослих про військову службу. Зараз достеменно не можу пригадати, що я говорив тітці Олені. Батькові ж не сиділося дома. Він знав, що я заходитиму до рідні. Тітка Олена, мабуть, наговорила йому зайвого про нашу з нею розмову, і батько почав діяти. Вирішив відрадити мене від військової служби. Слід сказати, що родичі не хотіли, аби я став військовим. Вони звикли бачити мене у селі на різних роботах у колгоспі. Я досягнув репутації кращого скиртоправа, швидше, ніж хто, подавав снопи в молотарку, допомагав у кузні, коли за батька сторожував у колгоспному саду, запускав сам двигун і молотарку, працював на соломозбирачеві.

Під час канікулів, уже семикласником, кінною підводою доставляв камінь на будівництво дороги Володарка - Біла Церква. Усе літечко - на роботі в колгоспі. А це була висока оцінка для молодого сільського хлопця. У селі цінували роботящих, слухняних.

Може скластися враження, що я увесь час працював. Ні, не тільки. На те ж і молоді юнацькі роки. Пріоритетним був футбол, грав за шкільну і сільську команди. Незмінний учасник спортивних змагань влітку і взимку. На лижах і на коньках - до знемоги. Купався - до посиніння. Ловив рибу і раків. Із братом Віктором часто-густо навідувався у колгоспний сад за яблуками, кавунами і динями з колгоспного баштана, щосезону вони теж були нашими. Вчився я в

основному добре. Трійок, крім однієї - за поведінку у восьмому класі, не було. Отже, за поведінку. Вам цікаво - за що? Нехай би залишалося загадкою. Та зізнаюся - невелика була провина.

Молодість. Усього бувало. Ходив із хлопцями на вечорниці у своєму селі, навідувався і в сусідні. Їздили до дівчат за десятки кілометрів на велосипедах, точніше, не до дівчат, а туди, де вони збиралися. На тих «збіговиськах» не обходилося без бійок. Чомусь тоді було зазвичай виявляти почуття гордості за село, за вулицю чи куток. Тому і змагалися бешкетники однієї вулиці одного села з бешкетниками другого. А причини були різні. Їх знаходили. Доводилося брати участь, аби підтвердити серед хлопців свою бездоганну репутацію. З часом почали «знайомитися» з горілкою, вином і самогонкою. Звичайно, не все зразу і підряд. А десь, колись, потайки від старших, з нагоди свята, небагато зі склянки - хрустальних чарочок не існувало. Нам було складніше, адже одноразового посуду не виробляли, розливали оковиту в гранчаки. Та, заради справедливості, скажу, що появитися учневі в селі напідпитку, - то був страшний проступок. Таких випадків, принаймні я, не пам'ятаю. Цього уявити було неможливо. Потрібно враховувати ще й те, що ми були старші віком від сьогоднішніх учнів, що навчаються у відповідному класі. Я пішов до першого класу, коли мені йшов десятий рік. За тимчасової окупації села школу не відвідували. Деякі однокласники - старші від мене. Тому неважко підрахувати, по скільки років нам було в дев'ятому класі або десятому. Деякі молоді вчителі, котрі закінчили учительські інститути після війни, були молодші за учнів. Пробували палити. Окремі хлопці вже цим займалися. Я не курив.

Зустрічалися з дівчатами. Хто в шкільні роки не закохувався. Пригадуєте, як співається в пісні:

*И солнце всходило, и радуга цвела,
Все было, все было, и любовь была.
Пылали закаты, и ливень бил в стекло,
Все было когда-то, было, да прошло.*

Відірвався від теми, захопився тим, що було та минуло. Захопився. Хоче старість поговорити про молодість. Приємно пригадувати: і ми були молодими.

Так ото батько пішов до військкомату, там були в нього знайомі, дізнався, де я мав би бути у Києві. Приїхав до столиці, зустрівся випадково з тим капітаном-«агітатором», заплатив, думаю, немало за агітацію, правда, я не запитував про це батька, але й тоді, напевне, за агітацію платили. Усі разом зробили свою справу. Перемогли. А я й досі не можу зрозуміти, що на мене тоді вплинуло. Випадок? Настрій? Переконливі аргументи капітана. Стурбованість батька? Напевне, все разом.

Не одягнувши військової форми, про яку мріяв, не піднявшись високо в небо над землею, так і залишився прокладати на ній, а не в небі, борозни плугами в різних напрямках майже протягом п'ятидесяти років. Це теж була ще й яка робота. Відповідальна. Постійна. Важка. Правда, вже у зрілому віці, коли вийшов на пенсію, форму військову одягаю на свята або інші заходи. Отримав звання генерал-хорунжого міжнародної громадської організації «Козацтво Запорозьке», обрали козаки кошовим отаманом.

*О.В. Климов.
2014 рік.*

У Володарській середній школі я навчався шість років. Із Володаркою пов'язано багато спогадів. Кращі шкільні роки. Кращі шкільні друзі. Добрі вчителі. Юнацькі роки. Тут багато пізнав. Володарщина - мій рідний край. Благословенна земля. Віки прошуміли нашим краєм, залишивши нащадкам у спадок славу історію трударів і ратоборців, що жили на берегах славної річки Росі, річки Тарган, які мені найближчі й найрідніші.

Річки мого босоногого дитинства і неповторної юності... Тут, на берегах Росі і Таргану, пройшло моє дитинство, юні роки. Ці річки стали для мене символами мого краю, рідної батьківщини.

*Володарка. На фото: зліва направо – учні дев'ятого класу
О.Климов, П.Гулів, В.Бондаренко.*

Нахилившись, з берега пили річкову воду, чисту, прозору, цілющу. Було... А що станеться, як напиться тепер? У селі було так заведено, що діти пасли своїх корів гуртом, по кілька чоловік. Тоді ми пили воду після дощу із ямки, що залишалася на землі від коров'ячої ратиці. Пили. Землею зтирали рану. Сьогодні не можна в це повірити. Вже й сам не ймеш віри, коли розповідаєш, і ловиш на собі недовірливі погляди: мовляв, такого бути не може.

А скільки було у лісі грибів, ягід, а у річках - риби і раків! І чиста, мов кришталь - вода. Сьогодні про це дізнаємося з подивом. Було. Так, було, і я був цьому свідком.

Минуло всього трохи більше семидесяти років, а як змінилося довкілля. Кажуть, що нас чекає екологічна катастрофа за забруднення навколишнього середовища, природи. Половину району я пройшов пішки, проїхав велосипедом. В окремих селах не був, не траплялося, напевне, нагоди. Проте, це мій рідний край - Володарщина.

З часом, який так невблаганно летить, все більше і більше розумієш, яке ж то велике і значуще відчуття рідного краю. Ностальгія бере в полон.

Карта району

Землі Володарського району розташовані на Правобережній Україні в південно-західній частині Київщини. Цю територію здавна називають Пороссям, район знаходиться у середній течії річки Рось, яка розділяє його на дві частини. Площа району - 646 квадратних кілометрів, що становить 2,3% від загальної території Київської області. Район простягнувся з півночі на південь на 27 кілометрів, а з заходу на схід - на 40. На його території 21 сільська і одна селищна ради. Населених пунктів - 37: Володарка - селище міського типу і села - Березна, Біліївка, Веснянка, Володимирівка, Гайворон, Гайок, Гор-Косівка, Городище-Пустоварівське, Дружба, Завадівка, Зрайки, Капустинці, Кленове, Коржиха, Косівка, Лихачиха, Лобачів Логвин, Мармуліївка, Матвіїха, Михайлівка, Надросівка, Нове Життя, Ожегівка, Пархомівка, Петрашівка, Ратуш, Рачки, Рогізна, Рубченки, Руде Село, Тадіївка, Тарасівка, Тарган, Чепіженці, Шевченкове. З них 19 розташовані на лівобережжі річки Рось, а 17 - на правобережній частині району. Район межує з Тетіївським, Сквирським, Ставищанським, Білоцерківським районами Київської,

Погребищенським районом Вінницької областей. Річка Рось - права притока Дніпра. Вона тече територією району упродовж 50 кілометрів, має багато приток. Перша літописна згадка про Володарку (Володарів) датується 1150 роком.

Колись давно, ще 1972 року, у Липовій Долині я завітав до книжкового магазину - не втрачав щонайменшої нагоди, аби його відвідати. Книги для мене були чимось особливим, необхідним. Продавець повідомила, що знімає з продажу книгу, як таку, що заборонена для продажу і показала її мені. Це був роман Івана Білика «Меч Арея». Книга справді була знята з продажу і вилучена з бібліотек. А те, що не дозволяється, завжди викликає зацікавленість. Книга і понині зберігається. У романі автор висловив гіпотезу, що гунни - це слов'яни й безпосередні предки українців. А вождь гунів Аттила - київський князь Гатило. Та цікавим було для мене, правду кажучи, не це. На Сумщині я прочитав у книзі згадку про Володарку, де йде мова про дохристиянський період, і автор пише: «... київський князь Богдан Гатило, придивляючись до свого чорнявого й зовсім незнайомого брата Володара, віддав йому частину вотчини: городище на Росі, по той бік Сквири, яке ще немало й назви. Городище було занедбане, його часто палили степовики. Князь Володар мусив подбати про се. Всідай у сьому городі, - сказав Богдан поважним голосом, як і личило князеві. - Буде ім'я йому Володарка».

Напевне, це і була головна причина, що книга у мене збереглася. Нахлинуло бажання більше почитати про історію Володарки, Володарського району.

На древній і славіній землі розкинувся Володарський район. Як адміністративно-територіальна одиниця формувався довгий історичний час, і його становлення тісно пов'язане з історією Київської землі в епоху феодальної роздробленості та історією літописного Володаріва (Володарки). У роботі М.Грушевського «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя» знаходимо, що вище Юр'єва по Росі лежав Володарів, через це місто пролягав шлях до Галича, котрий далі йшов через Переметове поле на Василів і Київ. Свідченням того, що на території мого району були інші поселення, можуть бути топоніми - «городище». Зокрема, йдеться про Городище Косівське і Косівку, біля яких розташовано 17 курганів доби Київської Русі, Городище

Пустоварівське, побіля якого розташовано 5 курганів часів Київської Русі, а вже Пустоварівкою село стане називатися з 1844 року. Також досліджене городище з часів Київської Русі у селі Михайлівка. На території району розташовані кургани Царева Могила та Орлиха, що свідчить про старовинність поселень, про які йшла мова і які виникли, певно, ще в язичницький період. Крім того, на території району і самої Володарки знайдені пізньопалеолітичні знаряддя праці, а також посуд епохи бронзи, які зберігаються в місцевому краєзнавчому музеї. Перша літописна згадка про Володарку (Володарів) датується 1150 роком, за часів феодальної міжусобиці князів за Київ. На допомогу Юрію Долгорукому проти князя Ізяслава Мстиславовича виступив галицький князь Володимирко, який, як повідомляє літопис, ідучи назустріч Ізяславу, проходив через Болохово, Мунарев до Володаріва.

Якщо взяти до уваги твердження про дохристиянське походження Володаріва та думку М.Грушевського про те, що окремі міста по Росі можуть бути ще давніші за Ярославів заходи, такі, як заснування оборонних містечок у першій половині XI століття, то напрашується висновок про те, що територія району неодноразово ставала ареною кривавих боїв між жителями Поросся та кочівниками. На території району, окрім слов'ян, проживали і тюркські кочові племена під загальною назвою «чорних клобуків», які перейшли на службу до київських князів і несли прикордонну сторожову повинність. Про це свідчать і місцеві назви тюркського походження - Тарган, Тарга, Торц. Зазнав район і вторгнення монголо-татар. У 1240 році вони переправилися через Дніпро і рушили на захід, знищуючи оборонні лінії Київщини. Першими були знищені Юр'їв (Біла Церква) і Торфиськ (Кагарлик), за ними інші городища, серед них і Володарів. У середині XV століття Володарка належала Київському замку. У ревізії за 1471 рік вказано, що в поселенні налічувалося 10 дворів, які щороку сплачували 4 копи грошей з «диму» і ніяких повинностей, крім військової, не відбували. Навесні 1482 року орди татарського хана Манглі-Гірея завдали Київщині нищівного удару Володарка більш як на сто років знову зникає зі сторінок історії. Після Люблінської унії 1569 року землі Володарщини знаходились на окраїні Польсько-Литовської держави і залишалися пустою. Польський король Сигізмунд III з дозволу

сейму починає роздавати універсали на право володіння цими землями. Вони переходять у володіння великих магнатів, формується нова привілейована верства населення - шляхта, посилюється вплив католицизму. Володарщина у 1590 році відійшла до Януса Загоровського і Марцина Трембіцького. У цьому ж році Я.Загоровський продав свої володіння Янусу Збаразькому, який наділив селян землею, звільнив їх на деякий час від повинностей, надавав допомогу для будівництва житла. За участь у війні проти Росії Я. Збаразький був нагороджений землями на річках Росі, Березянці, Роставиці, Горовиці, і його володіння пролягли від Торчиці до Немирова і Погребищ, включаючи землі Володарщини. Саме з подіями кінця XVI - початку XVII століття пов'язана і поява на карті району ряду населених пунктів: Гайворон - 1590 рік, Березна - 1616, Капустинці, Руде Село - 1622 рік тощо. Під час освоєння земель Володарщини сюди переселялась велика кількість польських родин, які оселялись на проживання в Рубченках, Завадівці, Зрайках, Тадіївці. По смерті Я.Збаразького у самій Володарці було 147 домоволодінь і побудовано замок. Потім землі перейшли у власність відомого магната Яреми Вишневецького, який у 1640 році передав їх своєму родичеві Янушу Вишневецькому Жителі Володарщини брали участь у повстанні Криштофа Косинського, який зимою 1591 року напав на Білу Церкву з боку Володарщини. Не залишились осторонь володарчани і під час повстання Северина Наливайка у 1594-1596 роках. Про це свідчать королівські грамоти, у яких зазначено, що за участь у повстанні було конфісковано землі козаків Володарки та Розволожя, тепер село Антонів Сквирського району.

Заселення Володарщини продовжувалося і після селянсько-козацьких повстань кінця XVI століття. У період Визвольної війни 1648-1657 років жителі Володарщини заявили Яремі Кончевському, посланцеві Б. Хмельницького, що підтримують своїх братів-козаків. Як зазначає історик І. Крип'якевич, Ярема Кончевський відзначав Володарку як один із центрів організації повстання на Київщині. Захопивши село, козаки та повсталі спалили католицький костел, і Володарку польські шляхтичі стали називати «гніздом характерників». У ході війни змінився й адміністративний статус Володарки. Тепер українські землі поділялися на полки, а ті, відповідно, на сотні. Володарська сотня належала до

Білоцерківського полку. По смерті Богдана Хмельницького та усуненні від гетьманування у 1659 році Івана Виговського Україна переживає страшний період «руїни». За Вічним миром 1686 року між Річчю Посполитою і Московією територія південної частини Київщини, а значить і Володарщина, набула статусу нейтральної незаселеної зони між двома державами. До цього Володарщина пережила, за наказом Івана Самойловича, «великий згін» 1678-1679 років і фактично знелюдніла, перетворившись на пустку.

Це непокоїло польський уряд, оскільки через цей край безперешкодно вторгались турецько-татарські орди, створюючи загрозу для поновлених воєводств. Польський король Ян III Собеський звернувся до козацтва з пропозицією заселити пустки, надавши козацтву привілеї та вольності. Згідно з тією ухвалою козаки створили на заселених ними землях власний полково-сотневий устрій. Так відродилися чотири полки: Богуславський, Корсунський, Братиславський і Фастівський (Білоцерківський). Останній очолював полковник Семен Палій. До складу саме цього полку увійшов Володарський край. А ще, щоб заохотити переселенців, шляхта і власники фільварків на цих землях надають певні пільги у веденні господарства. Володарщина заселяється вихідцями з Волині та Поділля. У 1699 році Польща уклала мирний договір із Туреччиною. Турецька загроза ослабла, тож відпала потреба у козацтві, і польський сейм ухвалив ліквідувати правобережне козацтво. Це і стало причиною національно-визвольного повстання 1702-1704 років під проводом Семена Палія. Володарчани брали активну участь у повстанні. Зважаючи на це, у Володарці одна з вулиць названа іменем Семена Палія. З часом Володарка почала знову розростатись, відроджувалось життя в селах. Розвивалися ремесла і торгівля. У 30-40-х роках ХVІІІ століття було збудовано кілька крамниць, 3 церкви. У 1740 році на кошти Катерини Мнішек споруджено католицький костел. З 1748 року Володарка стала містечком.

На початку 20-х, у 30-х роках ХVІІІ століття на Правобережній Україні вибухнув антифеодальний селянський рух. Більшість повстанців становили козаки та селяни, називали їх гайдаками. Повстанські загони були рухливими, і це давало їм змогу зненацька нападати на панські маєтки. У 1751 році один із таких загонів напав на Володарку.

Настав 1768 рік, рік Коліївщини. Загін, який очолював Павло Таран, захопив Володарку. Батько ватажка Коліївщини Гонти був ктитором старої Воздвиженської церкви Володарки. Будучи уманським сотником, дав гроші на обладнання храму в цьому селі. Іконостас також розписаний на кошти уманського сотника Івана Гонти. За документальними свідченнями, до 1847 року у старій Воздвиженській церкві зберігались портрети Гонти та його дружини. З подіями гайдамаччини пов'язана і назва балки біля села Рогізни, яку називають Г айдамацьким яром.

Після придушення Коліївщини селянський рух вщухає, на Правобережжі з'являються російські регулярні війська, які силою зброї розправилися з повсталими загонами гайдамаків. Розпочинається новий період в історії нашого краю, пов'язаний із пануванням на українських землях російських імператорів. У цей час Володарка стає центром ключа. Під кінець XVIII століття Володарський ключ складався з Володарки, Завадівки, Петрашівки, Г айворона, Казимирівки (Надросівки), Березни і Антонова - тепер Сквирського району.

Київська козаччина мала значний вплив на посилення селянського руху в Російській імперії, який охопив у 1855 році 16 губерній. Царський уряд боявся дальшого розростання селянського бунту, а також підтримки селянами польського національно-визвольного руху, тож вимушений був полегшити умови викупу землі на Правобережній Україні. У середовищі селян з'явилися заможні селяни, які зуміли викупити землю, мали тяглову худобу та сільськогосподарський реманент для її обробітку. Вони почали скуповувати землю своїх односельчан. Ті, хто розорився, наймалися на роботу до поміщицьких економій та своїх заможних односельців. Певна частина селян Володарщини, вже після Столипінської реформи, змушена була залишити свої домівки і переселитися на Далекий Схід, у Казахстан, Сибір, а деякі виїхали аж до Америки.

На початку XX століття у Володарській волості Сквирського повіту загострилися класові суперечності. У травні 1905 року страйкували робітники поміщицької економії у Володарці та робітники у Пархомівці, які працювали над зведенням Покровської церкви. Вимоги страйкуючих носили економічний характер. У 1908 році поміщик Абрамович продав свої землі та майно графині

М.Браницькій, а та подарувала все це у посаг своїй онучці, яка стала дружиною князя Любомирського.

На 1913 рік у містечку проживало 4180 жителів. Володарка була центром однойменної волості, тут містились волосне управління, міська управа, поштова станція, аптека, двокласна приходська школа, лікарня, три православні церкви, синагога і два єврейських молитовних будинки, католицький костел. Промисловість представлена Городище-Пустоварівським цукровим заводом, суконною фабрикою у Володарці, вальцовими млинами у Березні, Володарці, Городище-Пустоварівці, Пархомівці. У самій Володарці діяли 83 крамниці, де торгували бакалією, галантереєю, взуттям, сільськогосподарським реманентом. Працював завод по випуску вогнетривкої цегли та два миловарних. Після Лютневої революції 1917 року селяни Володарщини намагалися самостійно вирішувати питання про землю, однак їхні спроби припинялися козаками Центральної Ради. Майно більшості поміщиків було розграбоване, а самі господарі повтікали.

У лютому 1918 року в містечку відбулися вибори до Ради робітничих і солдатських депутатів. А в березні Володарщину окупували німецькі війська. Політика окупаційних властей та уряду гетьмана П. Скоропадського призвела до повстання в Україні. Жителі Володарщини взяли участь у антигетьманському заколоті. Вони роззброїли міліцію Володарської канцелярії, а згодом кілька загонів подалися до Таращанського повіту, який став центром повстання. У документах тогочасної влади зазначалося, що дуже небезпечними є села Володарка, Логвин, Рубченки, Руде Село, Капустинці, Чепіженці. Тарган, хутір Злодіївка. Одним з організаторів такого руху проти гетьманської влади був житель села Березна М.ТЗагородній.

У серпні 1918 року червоні повстанці захопили Володарку, однак під наступом переважаючих сил гетьманської варті змушені були відступити. У кінці 1918 - на початку 1919 років Володарщина стає ареною протистояння між більшовицькими військами М.Щорса та В.Боженка - з одного боку, і військами Директорії Української Народної Ради - з іншого. У Володарці створюється волосний ревком, який почав впроваджувати Декрет про землю. Весною 1920 року Володарщина, відповідно до Варшавської угоди, була окупована військами Польщі. У червні 1920 року наш край був визволений від

окупації Першою кінною армією. У Володарці тоді перебували командарм Семен Будьонний та член Військової ради Климент Ворошилов. З приходом Червоної Армії відновив роботу волосний ревком, головою якого був М.Т.Бондаренко.

За роки Громадянської війни Володарський край був зруйнований і знекровлений. Соціальна, економічна і політична кризи панували і у 1920-1921 роках. Лише тимчасовий відступ тодішньої влади від соціалістичних методів будівництва, запровадження нової економічної політики та високий урожай 1922 року повернули справи на краще.

Дозвіл приватного підприємництва сприяв відродженню промисловості, поживав торгівлю. У березні 1923 року ліквідовано повіти і волості, замість них утворено округи і райони, а в 1925 році ліквідовано губернії. У 1923-1930 роках на території Київщини існували Київський та Білоцерківський округи, до складу яких входили 44 райони. 9 лютого 1932 року 4 сесія ВУЦВК постановила утворити на території України 5 областей, у тому числі Київську. У Київську, утворену 27 лютого 1932 року, ввійшло 98 районів та 2 міськради. Володарський район залишився в складі Білоцерківського округу.

З 1923 року бере свій початок Володарський район як територіально-адміністративна одиниця Білоцерківського округу. Першим головою райвиконкому працював уродженець села Березна Бойко Хома Семенович. У 1926 році було завершено землеустрій. Селяни Володарщини одержали у своє розпорядження землю. 1927-1928 роки характеризувались створенням на добровільних засадах товариств спільного обробітку землі та кооперативів. У Володарці запрацювали сільськогосподарський промисловий та споживчий кооперативи, створено машинне кредитове товариство.

Приватна ініціатива селян виявилася короткою. У 1929 році розпочалася колективізація. Наприкінці 1931 року у Володарці створено МТС, а через два роки - МТС у Рудому Селі. У районі тоді налічувалось 37 колісних тракторів та 8 автомобілів. Усього напередодні Другої світової війни в районі діяло 43 колгоспи. Голодомор 1932-1933 років забрав майже 7 тис. життів, що становить третину жителів Володарщини. Народний майстер із села Тарган Микитенко М.Й. першим в Україні виготовив пам'ятник своїм

односельцям - жертвам Голодомору, який у 1990 році було встановлено на місцевому кладовищі. Репресії 30-х років забрали життя багатьох десятків безневинних жителів-володарчан.

Розпочалася Велика Вітчизняна війна. Район окуповано 14 липня 1941 року. Гітлерівці встановили жорстокий окупаційний режим. На насильницькі роботи до Німеччини відправлено велику кількість людей. Загальні збитки по Володарському району становлять більше 57 мільйонів радянських карбованців.

На території району під час тимчасової окупації діяли підпільні та партизанські групи різного політичного спрямування. Гітлерівські окупанти вдалися до репресій щодо жителів Володарщини. 23 грудня 1943 року вони розстріляли 156 жителів села Тельман, а село спалили. Село тепер має назву Нове Життя. У ніч з 31 грудня 1943 року на 1 січня 1944 року територія Володарського району була визволена радянськими військовими підрозділами 240-ї стрілецької дивізії полковника Уманського Т.Ф., 155-ї стрілецької дивізії полковника Іванчури І.М. На час визволення у районі проживало 24 тис. чоловік. За перемогу над ворогом дорогою ціною заплатили наші земляки. За роки війни на фронтах загинуло понад 3600 солдатів та офіцерів - уродженців Володарщини. Майже 1500 жителів району нагороджені орденами і медалями. У складних умовах повоєнних років трудівники краю відновили роботу колгоспів, МТС, маслозаводу, цукрозаводу. Особливо велика заслуга по відбудові сіл, колгоспів таких керівників господарств, ветеранів війни, як Барилевич П.Т, Вакулук Ф.П., Мацюк П.П., Кроткевич О.Ф. та інших.

У 1950 році введено в дію інкубаторно-технічну станцію, а через рік -міжобласну майстерню по ремонту автомобільних двигунів, місцевий маслозавод приступив ще й до випуску сиру У 1952 році завершено спорудження шосейної дороги Володарка - Біла Церква. Працюючи в колгоспі, я брав участь в будівництві дороги. З 1955 року налагоджено автобусне сполучення з Києвом. У цьому ж році створено організацію «Міжколгоспбуд», на кошти якої введено в дію завод, що виробляв понад 3 млн штук цегли. У 1958 році в селі Логвин споруджено електропідстанцію, всі села району електрифіковано. Наприкінці 1962 року відбулося укрупнення районів. З 1 січня 1963 року більшість сіл нашого району відійшли до

району, а Пархомівка, Ожегівка, Тадіївка - до Ставищенського. 8 грудня 1966 року в складі Київської області утворено п'ять нових районів, серед них і Володарський.

У 1975 році на честь 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні урочисто відкрив двері Будинок культури, а на площі селища встановлено обеліск Слави. З 1999 року у Володарці діє краєзнавчий музей.

Про Володарку можна ознайомитися в «Энциклопедическом словаре Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона»: «Володарка - местечко Киевской губернии, Сквирского уезда, при реке Роси. Жителей 3270 человек; православная церковь, костел, 2 еврейских молитвенных дома, школа, 16 лавок, 2 водяные мельницы, пивоваренный завод и суконная фабрика». А у книзі Похилевича Л.И. «Сказания о населенных местностях Киевской губернии, 1864 г.» на сторінці 241 зазначається: «Володарка, местечко в местоположении весьма удобном, при реке Роси, которая здесь течет по широкой болотистой равнине. Плотины, удерживающая реку длины имеет более версты. Противоположная местечку сторона реки песчана и лесиста, тогда как левая, на которой расположено местечко, обильна хлеботородными полями с превосходной черноземной почвой. Жителей обоего пола: православных 1042, римских католиков 98, евреев 1831. Земли в имении, к коему ныне причисляется и часть села Завадовки, 4594 десятины. Есть суконная фабрика, принадлежащая владельцу. Что Володарка принадлежит к древнейшим населенным местностям края - это не подлежит никакому сомнению, если принять во внимание выгодность занимаемой ею местности, обильной водой, лугами, лесом и плодородными полями. Кроме названия, указывающего на отдаленный период обладания в России князей с языческими именами, в доказательство древности этого местечка мы можем указать на древние могилы вокруг его (одна из них называется неизвестно почему Орлыха), а также на древние летописи. Во время междоусобной войны между Георгием Владимировичем и Изяславом за Киевский престол, на помощь первому шел в 1150 году из Галича князь Владимир. Летопись говорит, что Владимир с войском перешел Болохово, шел мимо Мунарева к Володареву, потом через Перепетово. Из новейших событий можем заметить, что здесь в 1793

году Суворов переходил Рось от деревни Рачек по понтонному мосту; и в местечке положил пред ним оружие отряд польских конфедератов, который и был распущен по домам, за исключением немногих лиц, пожелавших поступить в Русскую службу. В начале прошлого века Володарка принадлежала князьям Вишневецким, в половине Екатерине Мнишек; с 1788 года Северину Выслоцкому В начале текущего века Станиславу Иотейке, а с 1841 года нынешнему владельцу Леопольду Валентьевичу Абрамовичу (лат. исп. род 1818 года). В Володарке его резиденция, из которой он управляет принадлежащими ему селами: Завадовкой, Городком и Сахнами (в Бердичевском уезде последние два).

В начале прошлого века русское население местечка было гораздо значительнее. Поэтому церковей было три, соборная Георгиевская, сгоревшая в 1806 году. Рождественская, разобранная спустя два года, потому что место ее понадобилось под построение римско-католического костела. Церковь эта описана в визите 1741 года Тетиевского деканата с объяснением между прочим, что она построена в 1730 году, что прихожан имела 80 дворов по рыночной улице, что священником при ней был Григорий Барщевский, посвященный православным епископом Хрисанфом, а в 1741 году reconsecratus Унитским митрополитом по презенте князя Вишневецкого. Третья православная церковь, ныне оставшаяся единственной, Воздвиженская, была построена в 1746 году на место давнейшей обветшавшей. В 1847 году она разобрана и по желанию помещика перенесена на другое место и поставлена подалее от торговой площади, среди убогих жилищ своих прихожан. По штатам она состоит в 5-м классе с уменьшенным окладом для причта, потому что количество земель, ей принадлежащих, простирается до 124 десятин.

Римско-католический костел в местечке каменный; прекрасной архитектуры, стоит на возвышенном месте, так что виден очень издалека. Он построен в 1815 году как сказано выше, на месте Рождественской церкви.

К Володарской Воздвиженской церкви причислена деревня Казамировка, считающаяся в Таращанском уезде; она в 2-х верстах от местечка, недалеко от деревни Таргана, при речке того же

наименования. Жителей в ней обоего пола 178; земли 502 десятины. Принадлежит Станиславу Годлевскому».

У районі багато історичних пам'яток архітектури. Пригадую ті пам'ятки, з якими знайомився, відвідував, дещо про них знав раніше. Зокрема, церква Покрова Богородиці у селі Пархомівка.

Храм у селі Пархомівка.

Після війни я часто з двоюрідним братом Віктором бував у Пархомівці. Від Надросівки - недалеко. Віктор там народився, а потім батьки купили хату в Надросівці. Ходили в гості до його дядька Федора. Церква не працювала, доступ був вільний, вешталися її територією і в приміщенні - хто хотів. І я з Віктором ходив до церкви, залазили на дзвіницю, розглядали картини. Не знали ми тоді, що то мозаїчні роботи, виконані за ескізами всесвітньо відомого художника Миколи Реріха. Він розробив 13 ескізів мозаїк та зовнішнього декору храму. Відреставровано лише дві мозаїки, які сьогодні прикрашають храм.

Про Пархомівку у того ж Л.Похилевича читаємо:

ПАРХОМОВКА, село при річці Таргані, в 7-ми верстахъ отъ Логвина. Жителей обоего пола: православныхъ 1103, римскихъ католиковъ 34, евреевъ 13; земли 2884 десятины. Около 1750 года Пархомовка куплена отъ Вишневецкихъ Михаиломъ Глембоцкимъ, вскорости перепродавшимъ это село майору Ивану Бутевичу; а этотъ въ 1800 году продать Пархомовку Вицентію Крижановскому, сыну коего Оадею и нынѣ она принадлежитъ.

Церковь въ честь Покрова пресвятыя Богородицы, перестроена изъ старой въ 1820 году стараніемъ поміщика и прихожанъ. Прежняя церковь о пяти главахъ, по рассказамъ жителей, была очень старая, такъ что въ 1771 году отъ ветхости развалилась. Изъ куполовъ церковныхъ прихожане и тогдашній поміщикъ Иванъ Бутевичъ построили на кладбищѣ небольшую церковь во имя Іоанна Вонна, въ которой и отправляемо было богослуженіе до 1820 года. По штатамъ Пархомовская церковь состоитъ въ 4-мъ классѣ, а земель имѣеть 38 десятинъ. Къ ней причислены двѣ деревни по ручью Таргану:

Тадіевока, въ 4-хъ верстахъ отъ Пархомовки, при вершинахъ ручья Таргана. Основана въ началѣ текущаго столѣтія. Жителей обоего пола 672; земли 2072 десятины. Принадлежитъ Северну Вицентьевичу Червинскому.

Тарганъ, по тому же ручью, ниже Пархомовки на одну версту. Жителей обоего пола 570. Принадлежитъ къ имѣніемъ Івана Подгорскаго.

Прежде къ Пархомовской церкви причислялась и деревня *Ожеговка*, только річкою отдѣляющаяся отъ с. Пархомовки, но съ того времени какъ черта раздѣляющая уѣзды Сѣвирскій и Таращанскій, проведена между этою деревнею и Пархомовкою, Ожеговка причислена къ Любчанской церкви, въ 7-ми верстахъ находящейся.

Березна - сусіднє село з Г айвороном. Проживаючи нетривалий час у Гайвороні, я часто бував тут у справах. Ось як про Березну пише Л. Похилевич на стор. 239-240:

БЕРЕЗНА, село при впадєніі ріки Березанки въ Рось, на ровномъ низменномъ мѣстѣ, нѣкогда покрытомъ лѣсами. Жителей обоего пола: православныхъ 2173, римскихъ католиковъ 12, евреевъ 10. Въ 1741-мъ году въ Березнѣ считалось 50 дворовъ. Въ прошломъ вѣкѣ Березна принадлежала къ Володарскому ключу. Въ 1785 году село это вмѣстѣ съ Антоновомъ, Косовою и нѣкоторыми другими селеніями купленъ праѣдомъ нынѣшняго владѣльца Бальтазаромъ Подгорскимъ. Нынѣшній владѣлецъ Казиміръ Бальтазаровичъ Подгорскій (лат. исп., род. 1831 года) владѣеть въ Сѣвирскомъ уѣздѣ кромѣ Березны, Косовою и Городищами

сь 3,594 десятинами землі, а також в Таращанському уїзді селами Кривцем і Богатиркою. Селені Березна привітально тим, що в неї найбільше розвилася діяльність крістьян в 1855 году противъ властей и духовенства, не хотѣвшихъ, по убѣжденію крістьянъ, или невѣжливихъ силъ, зацятити ихъ отъ невыносимихъ притисненій польскихъ поміщиківъ. Поводъ къ движенію этому подао заперещеніе приводить къ присягѣ крѣпостныхъ крістьянъ на вѣрность вновь вступившему на престолъ Государю Императору, тогда какъ въ такой присягѣ были приведени всѣ даже евреи; а также недоразумѣнія, сопровождавшія приглашеніе, прочитанное въ церквахъ, всего Государства къ ополченію, во время происходившей тогда Крымской войны, къ каковому ополченію послане Кіевской губерніи небыли однако призваны. Этихъ движеніемъ хотѣли воспользоваться нѣкоторые недоброжелатели отечества; но сами крістьяне схватили ихъ и предали правительству. Въ Березні собраніи самая большія толпы черни. Въ приходской церкви они заключали на нѣсколько дней своего приходскаго и окрестныхъ священниковъ, требуя отъ нихъ, чтобы крѣстьянамъ немедленно дана была присяга на увольненіе отъ крѣстьянства и причисленіе къ козакамъ. Воинская команда, употребившая оружіе, и нѣсколько жертвъ заблужденія образумили остальныхъ несчастныхъ къ долгу, повинновенію и спокойствію.

Церковь деревянная, во имя Рождества пресв. Богородицы, построена в 1732 году, какъ значится въ визитѣ за 1741 годъ Тетіевскаго деканата. Однако, по надписямъ на давнихъ церковныхъ книгахъ видно, что въ Березні существовала церковь в 1710 году. В 1844 году Березнянская церковь возобновлена и приведена въ пышный видъ; колокольня при ней построена в 1820 году; въ томъ же году возобновленъ иконостасъ; при церкви находится три каменныхъ древнихъ креста, на одномъ изъ нихъ замѣтна надпись 1737 года Іануарія 29 дня, остальную часть надписи, и надписей на другихъ двухъ крестахъ нельзя разобрать. По штатамъ Березнянская церковь причислена къ 4-му классу, а земли вѣдѣтъ указаную пропорцію.

Храм у селі Березна.

Звичайно, буваючи у Березні, завжди знаходив час, аби помилуватися неповторним стилем дерев'яного зодчества церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Я вдячний своїм землякам, що вони бережуть і примножують славу нашого рідного краю Хотілося разом із читачем уявно пройти вулицями Володарки, Надросівки, Гайворона, Таргана, Пархомівки, Ожегівки, з якими найбільше пов'язане моє життя, та іншими селами мого району Красиві, неповторні, незабутні місця. І хочеться сказати словами поета Олександра Олеся: «Може, долею ясною зацвіте й мій край».

Пригадуючи Володарщину, ловлю себе на думці: а що я зробив для рідного краю? Який мій особистий внесок, щоб село мого дитинства було кращим, заможнішим? Так доля розпорядилася, що немало зусиль доклав на Сумщині, теж на нашій українській землі.

Розумію, що звучить це стандартно. Мов, усі працювали. І щоб частину тієї, можливо й запізнілої, синівської любові віддати Володарщині, в міру своїх, так би мовити, здібностей і можливості, на сторінках спогадів веду розмову про односельців. Про рідних і близьких, однолітків і земляків старшого покоління. Про тих, з ким ріс, навчався, працював. Про тих, хто нас навчав і нам допомагав. Про моїх земляків, кого запам'ятав, і щиро бажаю, щоб пам'ять про них збереглася для прийдешніх поколінь не тільки на сторінках цієї книги. Про тих, що виїждять за море, міняють небо, а не душу, - сказав хтось з відомих. І те, що душею був у рідному селі, серед тих, з ким ріс, - все це я відчував постійно.

Для кожного з нас шкільні роки незабутні. Незабутніми залишилися і ті, з ким навчався.

По закінченню школи, щоб продовжувати навчання, у кожного із нас, напевне, були різні умови - матеріальні, сімейні. Можливості для вступу були. Але ми тоді не уміли орієнтуватися у виборі професії. Молоді, як правило, опиняються перед її вибором в той час, коли ще не здатні повністю оцінити власні нахили. Професію ми обирали, приміряючи її до себе, як одяг, за зовнішньою красою, а не як вона пасуватиме і носитиметься. Орієнтувалися на оцінку, схвалення вибору однолітків, що особливо у тому віці мало відповідні наслідки. Звичайно, багато залежало від того, хто і де, у якій сім'ї ріс і виховувався.

Приміром, я тоді не усвідомлював, що немає професій з великим майбутнім, а є професіонал з великим майбутнім. І що вибір професії - чи не найголовніший чинник того, як складеться твоє подальше життя та як ти в ньому будеш почуватися.

На власному досвіді переконався, що потрібно знайти себе у кожній професії, мати від неї задоволення. Завжди схилявся перед тими, хто був задоволений своєю роботою, спеціальністю, незалежно від займаної посади. Що може бути кращого у житті, аніж три речі, що визначають людину: праця, чесність, досягнення. А влада, удача, стан - це три речі, які в житті ніколи не надійні. Спокій, надія, честь, мабуть, приваблюють найбільше кожного так, як любов, переконання, дружба. Не поважав тих, котрі працювали за принципом: мов, із сухими дровами й сирі горять.

Кращі в світі досягнення стали можливими не «завдяки», а «всупереч». Головне - робити свою справу. І мої товариші по школі, хто працював у Володарці і районі, там, де випала доля, так і поступали.

У різних галузях трудилися випускники 1953 року. Серед них були вчителі й інженери, агрономи й зоотехніки, економісти і технологи, військові і працівники культури, лікарі і будівельники, працівники торгівлі і транспорту, сфери обслуговування, керівники підприємств і господарств, районів і обласних організацій. Вони були простими, добрими і скромними, а це ті риси, котрі не втомлюють людину. Вони трудилися, усвідомлюючи, що праця світ таким, як є, створила. Лиш в праці варто і для праці жити, як говорив І. Франко. Вони розуміли, що істинне достоїнство подібне до ріки: чим вона глибша, тим менше видає шуму.

Мені хочеться пригадати тих, хто залишився у Володарці по закінченню школи. По-різному склалися долі кожного з них. Працювали, жили, навчалися, будували, ростили дітей, онуків. Словом, стали старожилами у своїх селах і районі. Де народилися, там і пригодилися, як кажуть у народі. А це багатого значить, повірте.

Серед тих, кого найчастіше пригадую, - Петро Васильович Бомбандьоров, з котрим навчався разом і в одному класі - до сьомого і паралельних восьмих, а їх було три. А дев'ятих уже було два, наповнюваність велика, більше сорока учнів у класі. Я навчався у «А», а він у «Б». Бомбандьоров був примітний ще й до сьомого класу,

так як і Кузьма Коломієць, Павло Параца, Василь Мазуренко, Алік Тарнавський та інші хлопці і дівчата, які виділялися своєю дорослістю, якщо можна так сказати. Матеріальні статки тоді були у кожного із нас складні. Так дев'ятий клас Петро вимушений був залишити. Пішов працювати вчителем фізичного виховання у школу свого села Логвин. Екстерном закінчив дев'ять класів, а вже десять, одночасно з нами вечірньої, нашої Володарської школи, коли працював уже у райкомі комсомолу другим секретарем. Зважаючи на потяг до навчання, він поступає на юридичний факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Можливості залишити роботу і навчатися на стаціонарі не було. Як здібного, і ще молодого, направляють до партійної школи. Спочатку у Дніпропетровську, а потім у Львові. По закінченню школи працює інструктором Володарського райкому партії, потім інспектором-організатором Тетіївського територіального виробничого управління, до складу якого відійшла частина району. Був такий період, коли укрупняли і роз'єднували райони. І коли знову відродився Володарський район, у січні 1965 року Бомбандьорова обирають секретарем райкому партії з ідеологічних питань. Потім працює другим секретарем Тетіївського райкому партії. А з жовтня 1970 по листопад 1983 року - голова виконкому Володарської районної ради. Район складний своїми природно-кліматичними умовами. Не кращі землі, відсутні потужні промислові підприємства, немає залізничного сполучення.

П.В. Бомбандьоров.

Не часто приїздив у Володарку. Проте, коли бував, радів успіхам земляків, по-доброму заздирив темпам будівництва, особливо у райцентрі. Подвійна радість була від того, що очолював виконавчу владу, керував усім комплексом робіт у районі мій добрий товариш, з котрим навчався у одному класі, разом закінчили школу.

Петро Васильович належав до категорії тих керівників, які працювали і жили для людей, для загальної справи, що пишалися результатами зробленого. Працюючи над спогадами, я попросив його надати мені

можливість висвітлити на сторінках книги ту різноманітну кількість, споруд що були споруджені при його безпосередній участі. Все звичайно перерахувати важко. При тих темпах будівництва протягом майже півтора десятка років було побудовано у селищі і районі багато чого. Це може оцінити той, хто брав у цьому участь, хто жив і бачив, що, коли і де будувалося. Кажуть, що ми завжди починаємо більше поважати людей після того, як спробуємо виконувати їхню роботу. Я не тільки спробував, а й працював довгий час головою райвиконкому майже в подібному сільському районі з чудовою назвою - Липова Долина на Сумщині. Добре пізнав і відчув на собі цю складну, важку і відповідальну роботу керівника такого рівня.

(У додатку до другого розділу книги показую лише незначну кількість будівель у селищі Володарка, щоб привернути увагу до тієї великої справи, за безпосередньої участі мого товариша і однокласника, випускника 1953року Володарської середньої школи, Почесного громадянина Володарки, відому людину на Київщині - П.В.Бомбандьорова).

Мрія і реальність у практичному житті не завжди поєднуються. Всі ми в шкільні роки мріяли, та й не тільки у шкільні. Мріяли про одне, а наяву сталося інше.

Три шкільні подружки - Катерина Хоменко, Марія Змієвець і Валентина Параца по закінченню школи поступали до Київського педагогічного інституту. Мріяли стати педагогами. Дівчата були сповнені бажання присвятити себе школі. Не пройшли по конкурсу Їх я добре знав, бо були добрими друзями упродовж навчання, починаючи з п'ятого до десятого класу Валя Параца - наділена даром навчати. Катерина і Марія - теж природжені виховувати, лагідні,

*На фото зліва направо:
Марія Змієвець, Валентина Параца,
Катерина Хоменко.
Володарка. Січень, 1954рік.*

добрі. Не поталанило. Поступати наступного року не стали. Пішли працювати. Катерина, як наймолодша, касиром на місцевий маслозавод. Марія і Валентина на пошті. Всі троє не поміняли місць постійної роботи аж до виходу на пенсію, змінювалися лише посади.

Катерина Дмитрівна Параца (Хоменко) останні десять років працювала головним бухгалтером на місцевому маслозаводі. Марія Талимонівна Бондаренко (Змієвець) та Валентина Іванівна Параца трудилися на відповідальних ділянках поштового зв'язку районного центру.

*К.Д. Параца
(Хоменко).*

В.К. Шуст.

Володимир Кирилович Шуст по закінченню десяти класів навчався у Київському гірничому технікумі.

Закінчив інженерно-будівельний інститут у столиці і все своє свідоме життя присвятив організації будівельної справи. Працював у Володарці архітектором близько чотирьох років і більше 26 років очолював районний відділ капітального будівництва. До всього, що будувалося з 70-х по 90-ті роки у районі, він причетний. Планував, контролював, допомагав, радив.

В. Ткачук.

А. Тишук.

В. Короленко.

Валя Омельченко по закінченню інституту - провізор у головній аптеці районного центру.

Анатолій Тишук пов'язав свою долю з авторемонтним заводом. Володимир Ткачук і Віктор Короленко доклали рук для сумлінної роботи на автомобільному транспорті.

Валентина Скиба (Заболотна) - бухгалтер.

Леонід Архипович Марчук по закінченню Білоцерківського сільськогосподарського інституту отримав фах зоотехніка, потім закінчив Черкаський педагогічний інститут і присвятив себе педагогічній діяльності у своєму районі - у селі Руде Село.

Лариса Павлівна Тесьомкіна (Федорченко) по закінченню Івано-Франківського педагогічного інституту стала вчителем, як і батько.

*Л.П. Тесьомкіна
(Федорченко).*

М.І. Самарай.

*Є.Г. Бачевська
(Надводнюк).*

Н. Тимченко

Спочатку вчителювала за межами області, але згодом повернулася у рідну Володарку.

Марія Самарай створювала історико-краєзнавчий музей у Володарці. Євгенія Надводнюк по закінченню навчального закладу працювала у бібліотеці, а потім великий проміжок часу - у системі споживчої кооперації району. У сфері виробництва трудився у районному центрі Володимир Бондаренко, Надія Тимченко.

Г. Радзивіл.

Галина Радзивіл по закінченню школи бухгалтерів у Білій Церкві працювала за фахом. Добра, лагідна, весела була за вдачею. Ще зовсім молодою, у розквіті, пішла з життя.

Багатьох уже немає. Але вони залишилися у пам'яті кожного, хто їх знав, однокласниками, випускниками 1953 року.

Пригадую своїх однокласників не тільки тому, що приємно повернутися мріями до минулого і радісного. Це так. Але маю надію, що коли хтось з молодих, таких, як були ми у десятому, прочитає ці рядки і задумається, що ніколи не повертаються назад: час, слово, можливість. Щоб не шкодували, так як сьогодні автор цих рядків, за тим, що мало зустрічався з однокласниками.

За шість десятиків літ з однокласницею, землячкою, доброю подругою, про яку не раз згадую, Катериною Хоменко бачилися раз, коли була зустріч випускників через двадцять років по закінченню школи. Працюючи над спогадами, відшукав через знайомих її телефон, зателефонував. Розмова була зворушливою, немов повернулися у ті далекі роки. Попросив надіслати фотокартки. Пообіцяла. Через кілька днів отримав лист.

Викладаю його зміст: «Добрий день, Саша. З найкращими побажаннями Катя - подруга шкільних років. Висилаю фотографії, якщо окремі тобі не сподобаються, то нікуди їх не розміщай, але все-таки цікаво, якими ми були і якими стали. Роки беруть своє. Думаю, що нам залишилося дякувати Богу за те, що ми дожили до цих років, хоч і життя не таке вже й легке було. Пережили війну, тяжкі повоєнні роки і багато-багато дечого, що тепер відбивається на здоров'ї. Бажаю тобі всіх земних благ. З повагою Катя».

На перший погляд, звичайний лист шкільної подруги. Так, на перший погляд... Та для мене це лист, який повернув помислами на шість десятиків літ у давно минуле, в юність, на береги Росії, до мого села, до друзів шкільних років. Передати це словами неможливо. Це потрібно відчувати. Пригадуєте, як писав Державін: «Мила нам добра звістка про наш край: вітчизни і дим для нас солодкий».

.. 30 липня 1953 року, у четвер, сонячним, теплим днем я приїхав із Києва до знайомої мені Білої Церкви. Протягом кількох років, коли працював під час літніх канікулів вантажником, доставляв зерно з колгоспу «Комінтерн» зі свого рідного села на тутешній зерноелеватор. Тоді проїздили вузенькою з бруківки вулицею повз приміщення сільськогосподарського інституту, і я знав, куди йти. Завтра - останній день прийому документів.

Я йшов вулицею від Заріччя до інституту. Було вже далеко за обід, душно і жарко. За плечима - сумка з речами, харчами і документами. З чийогось двору вибігло невеличке риже, непривабливе, волохате, в реп'яхах, собача і біжить за мною. Не відстає. Напевне, анахтемське, відчуло мій стан, співчувало і хотіло підтримати мене: мовляв, вдвох веселіше й надійніше. Присмного в цьому нічого не було, і я неодноразово намагався його прогнати, але песик настирливо дріботів за мною. І так - із добру сотню метрів. Мої слова на нього, схоже, не впливали, собаченя продовжувало «конвоювати» мене. Щоб відігнати його геть, я різко повернувся і замахнувся ногою. І в цей час воно, кляте, вхопило мене за штанину й розпанахало холошню до коліна. Хоч стій, хоч сядь, хоч падай від відчаю. Що робити? Як з'явитися обірванцем в інституті? Постоявши трохи, проклинаючи собача і картаючи себе за те, що хотів відчепитися від нього у такий спосіб, звернув у провулок, порослий бур'яном, і пішов до річки Рось. Зняв штани, знайшов у сумці голку і нитку (добре, що був обов'язковий атрибут у тих, хто поступав до військових училищ). Зашив штанину голкою, та нитка за кольором аж ніяк не пасувала тканині штанів. Скупався, перекусив тим, що залишилося в торбі, і поплентався. Знайшов приймальну комісію.

Там на мене зиркнули так, ніби ніколи не хотіли бачити і раптом вперше у житті побачили.

- Хлопче! - ти знаєш, який сьогодні день і число? - запитала одна з присутніх. - Ми вже закрили і поскладали всі справи, наш робочий час закінчився. Завтра - останній день прийому заяв, так що приходи завтра.

Не пам'ятаю, що їм говорив, як благав-упрошував, але наді мною змилювалися-таки і документи прийняли.

Пам'ятне 30 липня 1953 року. Скільки передбачуваних і непередбачуваних подій, та ще й яких! Вийшов із приміщення інституту і попрямував уже знайомою вулицею на Заріччя, щоб попутною машиною доїхати додому Вечоріло, сонце сідало за великим пагорбом Заріччя і, як мені здалося, швидше, ніж заходило раніше. Від річки віяло пріємною прохолодою. Було тепло і радісно на душі. Заяву прийняли. Ура!

Добираюсь додому. Жодного попутного автомобіля. Нарешті мене підібрав шофер бензовоза з нашого села Степан Островський, товариш батька і наш недалекий сусіда. Позаяк у кабіні був ще один пасажир, тому я примостився біля цистерни, на ящику для інструментів.

Тридцятикілометровий відрізок дороги, знайомий до дрібниць, подолали швидко. Не помічав незручностей, не відчував запаху бензину, яким були пропахнуті інструменти, що лежали в ящику, і брезентина, що його прикривала. Головне, їхав додому Одне бажання - швидше додому, поділитися враженнями від побаченого і пережитого, відпочити.

Уже давно зайшло сонце, коли я приїхав на Загребелля, окраїну Володарки. Вулиця хаотично забудована, не пряма, з глибокими вибоїнами в піску. Загребелля відділяється річкою Россю від основного селища Володарки, районного центру.

Знайома, протоптана незліченно раз, переважно босими ногами, стежка лісом, яка ще добре пам'ятає мене і, якщо добре придивитися, то можна, здається, побачити ще відбитки слідів від мого взуття. Минув будинок тітки Олени, потім пішов через глинище, повз вигін, де проживають сім'ї тітки Христі, баби і діда, дядька Петра, потім - через пагорбок, основною вулицею села, що веде на Тарган і окраїну села Садиби, і - дома. Батько розраховував, що я повинен приїхати, ми так із ним домовилися вчора у Києві.

У хаті блимала лампа-керосинка, батьки не спали. Мати на радощах аж заплакала, рада, що не поступив до військового училища. А я ще й не усвідомлював, що змусило батька відговорити мене від кадрової військової служби і чому погодився на його прохання. Чомусь вважав, що військова служба - то моє і для мене. Напевне, при моїй самодисципліні і вимогливості до себе, я був би достойним офіцером. Але... не сталося. Течія ріки життя змінила своє русло, і,

як на мене, не без допомоги батьків, і понесла його в незрозумілому для мене напрямку. Розповів батькам, що документи подав на агрономічний факультет Білоцерківського сільськогосподарського інституту. Батько і мати радніші були бачити мене агрономом у рідному селі, аніж офіцером, який служитиме бозна-де. Я ж не усвідомлював ще довго - що ж для мене краще. І це відчуття не покидало майже протягом усього життя. З нашого села до інституту подав документи Анатолій Діденко - товариш по сільській і шкільній футбольних командах, друг, односелець, який навчався в паралельному класі. Його батько, Левон, був моїм хрещеним. Загинув він на фронті.

Другого дня по приїзду з Білої Церкви, я завітав до Анатолія, щоб дізнатися, чи отримав виклик і коли збирається їхати до вузу. Мені повідомили в приймальній комісії, що виклик надішлють до 10 серпня, і це тому, що здаватиму вступні у другому потоці. Анатолій подав заяву значно раніше, тож виклик отримав і їхатиме до інституту через кілька днів, бо потрапив до першого потоку. Від нього дізнався, що з нашої школи у Білу Церкву до сільгоспінституту заяви подали чоловік десять і в педагогічний інститут на факультет іноземних мов, напевне, стільки ж. Забігаючи наперед, скажу, що в 1955 році педінститут перевели в Горлівку. Для студентів нашого інституту це було дуже і дуже недоречно і образливо. У сільгоспінституті переважно навчалися хлопці, а в педінституті - дівчата.

В інституті Анатолій навчався в третій групі, я в другій. На агрономічному факультеті було п'ять груп на першому курсі. Три, де навчалися на військовій кафедрі, і дві - змішані, в основному дівчата та кілька хлопців, які за станом здоров'я не могли бути офіцерами. З Анатолієм ми разом грали в інститутській футбольній команді «Наука 2», збереглася про це в альбомі групової фотографія. Після закінчення інституту він поїхав у Рівненську область, працював там агрономом, потім головою колгоспу. Зустрічалися ми лише один раз, коли приїздили на двадцятиріччя випуску. Часто розмовляємо по телефону. Пригадуємо минуле. Нарікаємо, що так непомітно пролетів час, а ми вже старі. Проте, мріємо про зустріч у Надросівці. А тоді, у 1953 році, Анатолій поїхав здавати вступні екзамени, а я з нетерпінням чекав виклику. Ось уже й 9 серпня, а тієї папірчини я так і не отримав. Переживаю, домислюю - чому?